

מאמר א

הכרונולוגיה של מלכי פרס ותיארוך שיבת ציון על פי חז"ל

הקדמה ראשונה - חשיבות הבריור

על מנת להבין כראוי את דבר ה' המתגלה אלינו מבין הכתובים, עלינו להבין את סדר האירועים המתוארים בכתובים. במקומות רבים בתורה, נחלקו הפרשנים לגבי סדר האירועים המופיעים במקרא: האם האירועים התרחשו כפי הסדר שהם מופיעים במקרא, או שסדר האירועים במציאות היה שונה מהסדר שלהם במקרא. (יש שבמקרא עצמו מפורש שהדברים לא נכתבו לפי הסדר - עיין במדבר א,א ושם ט,א). פעמים שהשיטות השונות בהסבר סדר האירועים נגזרות וגוזרות הבנות שונות בביאור הכתובים, וכתוצאה מכך עולות גם הבנות שונות בדבר ה' המתגלה אלינו בכתבי הקודש.

הבנת סדר האירועים בתהליך שיבת ציון, יש לה משמעות רבה להבנת הכתובים, לא רק בספרי עזרא ונחמיה, אלא גם בספרים נוספים העוסקים בתקופת שיבת ציון או הקשורים לתקופה זו: הן בספר ירמיהו שבו מובאות נבואות הקשורות לחורבן בית המקדש הראשון ולתהליך שיבת ציון, הן בספרי נביאי תרי עשר אשר ניבאו בתקופת שיבת ציון - חגי, זכריה ומלאכי, והן בספר דניאל ובמגילת אסתר.

מטרת המאמר הנוכחי היא להראות, בעז"ה, שחז"ל סידרו בפנינו את סדר האירועים בדיוק רב. במאמר נדון גם בערעורים שהעלו חוקרי ההיסטוריה כנגד הכרונולוגיה של חז"ל ונשתדל להתמודד עמם. אמנם, מחבר המאמר אינו היסטוריון ואינו בקיא בכל השיטות של ההיסטוריונים (שלעתים גם סותרים זה את זה) ובכל טענותיהם. כמו כן קצרה היריעה מלהכיל את כל השיטות

השונות של חכמי ישראל, ולהבדיל - של חכמי אומות העולם, ולפיכך אין כאן בירור מקיף של כל השיטות והטענות שנאמרו בעניין. אף על פי כן, מצאנו לנכון להתייחס במאמר זה בקצרה לדברי ההיסטוריונים שערערו על דברי חז"ל, כדי שנוכל להבין טוב יותר את הכתובים. נשתדל גם להסביר מהי החשיבות הגדולה בקיום הכרונולוגיה של חז"ל, ולהראות ששיטת ההיסטוריונים סותרת כמה נבואות.

בכל הספרים שהוצאנו עד עתה, הקפדנו שלא להביא פרשנים שאינם מקבלים את סמכותם של חז"ל בפרשנות המקרא, וכל שכן פרשנים שאינם מקבלים את יסוד האמונה של תורה משמים. אמנם פרשנים רבים כמו רש"י, אבן עזרא, אור החיים, וכן רבים נוספים, פירשו פסוקים מסוימים במקרא שלא כפירושם של חז"ל, אך הם כולם קיבלו את סמכותם של חכמינו, ובבואם לבאר פסוק באופן שונה מהמקובל אצל חז"ל, הייתה סיבה לכך והדבר נעשה מתוך כבוד לחכמינו. למרות זאת, ראינו לנכון להביא במאמר זה גם את שיטות ההיסטוריונים שאינם מקבלים את סמכותם של חז"ל ויש מהם שאף כופרים ביסוד האמונה שהתורה משמים, ולהתמודד עם דבריהם. ראינו בני תורה רבים העומדים נבוכים כאשר מציגים בפניהם את השיטות השונות בקביעת התאריכים השונים של האירועים, ואת ההוכחות כביכול לכך שאותן שיטות נכונות. דיון מעמיק בנושא נועד למנוע מבוכה זו.

יש להעיר שהמחקר ההיסטורי אינו מערער רק על סדר מלכי פרס כפי שהובא בחז"ל. המחקר ההיסטורי מערער גם על דברים המפורשים במקרא עצמו, כגון על עצם מציאותם של מלכים כדוד ושלמה. כך גם באשר לכרונולוגיה של מלכי בבל, המחקר ההיסטורי אינו מקבל את הכרונולוגיה המובאת בחז"ל. אלא שבניגוד לכרונולוגיה של מלכי בבל, שבעניינה המחקר ההיסטורי סותר מקראות מפורשים בספרי מלכים וירמיהו, בכל הנוגע לכרונולוגיה של מלכי פרס, המחקר ההיסטורי אינו סותר בהכרח את המקרא עצמו, אלא את סדר האירועים המובא בדברי חז"ל. נתייחס לנקודה זו בסיכום המאמר.

כאן עלינו לסייג את דברינו ולומר שרבים מחכמי וגדולי ישראל קיבלו את קביעת המחקר ההיסטורי בעניין הכרונולוגיה הפרסית, על אף שהוא מנוגד

לדעת חז"ל. על אף שלאורך המאמר, הוכחה שיטת חז"ל והוארו דבריהם לעיתים בתקיפות, אין הדבר בא לפגוע חלילה בכבודם של חכמי ישראל שקיבלו את הכרונולוגיה שהוצעה על ידי המחקר ההיסטורי, ואם משתמע ממשפט זה או אחר נימה של זלזול בכבודם, הרי שזה מפני אהבת האמת ומסורת של תורה^ט (שבאה לענ"ד בדברי חז"ל) ולא במטרה של זלזול באף אדם.

הקדמה שנייה – סיבת העמימות

אף על פי שחז"ל הציגו שיטה סדורה באשר לכרונולוגיה של מלכי פרס ולסדר האירועים של שיבת ציון, נחלקו הפרשנים בהסבר סדר האירועים. מחלוקות אלו נובעות בדרך כלל מסתירות הקיימות, לכאורה, בין פסוקים שונים בתנ"ך ובין מקורות שונים בדברי חז"ל.

גם בין ההיסטוריונים, להבדיל, אין הסכמה לגבי סדר האירועים. כפי שנראה, גם המקורות שההיסטוריונים מסתמכים עליהם אינם מבוססים ואינם מובילים לדעה אחת מוצקה, ומכאן שהמסקנות של המחקר ההיסטורי,

ט. ניתן ללמוד על החשיבות שבמסורת של תורה גם במקרה שעומדת מולה הוכחה מהמציאות מדברים שהביא הרב צבי שכטר שליט"א בספרו "נפש הרב", עמוד נג': "וכיוצא בזה היה רגיל רבינו (הגאון הרב יוסף דב סולביצ'יק זצ"ל) לומר בשם הגאון בעל בית הלוי, שכשחידש האדמו"ר מראדזין את ענין התכלת, יצאו כנגדו כמה מגאוני זמנו בטענות הלכתיות שונות. והגאון ר' יוסף בער ז"ל שלח אליו מכתב בו הוא טען כנ"ל, דמאחר שנפסקה המסורה בדבר זיהוי החילזון, שהרי זה כמה דורות שאין אנו יודעים הי היה דג החילזון, אפילו הצלחנו לשחזר ידיעה זו על ידי הוכחות טכניות מדעיות ומופתים ברורים, מכל מקום לא תוכל ידיעה זו ליכנס עוד בכלל המסורה, ואי אפשר לנו לפסוק בזה לדינא על פי ידיעה מדעית בלי מסורה הלכתית. ויסוד זה העמיס רבינו בכוונת הגמרא מגילה (יחא.) 'לא הוו ידעי רבנן מאי סירוגין, שמעוה לאמתא דבי רבי דקאמרה להו לרבנן דהוו עיילי פסקי פסקי וכו'. לא הוו ידעי רבנן מאי סלסלה ותרוממך. שמעוה לאמתא דבי רבי דהוה אמרה וכו'." וצריך להבין: מדוע לא חיפשו בלקסיקון לידע את פירוש המלות הקשות? אלא ודאי משמע אף מכאן דבעינן מסורה אף לזה - לפירוש המילות, בכדי לקבוע את זיהוי הצמח של החלולוגות, וחיפוש במילון - אין זה מסורה. ורק כשמעו מאמתא דבי רבי, ששימשה את רבי ושאר חכמי הדור, ומהם הוא שלמדה את פירוש המלות של לשונות אלו, רק אז נכנסה ידיעה זו (של פירוש המילות) בכלל המסורה אף אצל התלמידים".

י. נקודה זו מבוארת בדברי הרב יהושע ענבל, בספרו "תורה שבעל פה" (הוצאת מוסד הרב קוק), עמוד 632, וכך כתב: "נכון הדבר שהספרים עליהם מסתמכים בשחזור ההיסטוריה, הינם ספרים היסטוריים. אך הסופרים היוונים לא כתבו את דבריהם בשיטה היסטורית ומתוך מטרה היסטורית.

המוצגות כמסקנות ודאיות שאינן ניתנות לערעור - מעלות תמיהות. לו המחקר ההיסטורי היה מציג גישה אחידה ומבוססת המוסכמת על כולם, היה ניתן להציג שתי גישות: גישת המחקר ההיסטורי וגישת חז"ל, ולהתמודד עם גישת המחקר. אולם, היות וגם המחקר ההיסטורי אינו מציע כרונולוגיה מוסכמת של מלכי פרס, לא ניתן לערער, מכוח אותה כרונולוגיה על כרונולוגיה שונה, ובמקרה זה - הכרונולוגיה של חז"ל.¹⁸

בעל פירוש דעת סופרים בתחילת ספר עזרא, כותב שהעמימות וחוסר הבהירות לגבי סדר האירועים נובע מכך שבתקופה הנזכרת לא היו רבים שידעו קרוא וכתוב, וממילא אין ממצאים רבים מאותה תקופה כדי לבסס עליהם את תיאור מהלך ההיסטוריה. ייתכן שדבריו נכתבו לפני שהתגלו ממצאים ארכיאולוגיים מאותה תקופה. היום אנו מכירים עושר גדול של ממצאים ארכיאולוגיים מהתקופה האשורית, הבבלית והפרסית. הממצאים כוללים חפצים שונים בעלי ערך היסטורי, אך גם כתובות על גבי לוחות חמר, לוחות

הגיאוגרף סטראבו הגדיר את מטרתם של ספרים אלו 'להעניק הנאה והתפלאות לקוראיהם' (ולא למסור מידע אמין ומדויק). הרב ענבל ממשיך ואומר (שם עמוד 635): "ההיסטוריונים היווניים מרבים לסתור אלו את אלו סתירות משמעותיות. קסטיוס רגיל לכנות את הרודוטוס שקרן ואילו ראלנסון מאשים את קסטיוס בשקרים בזדון, לאור ידיעות מכתבי תוקידידס. אין לחוקרים דרך ברורה כיצד להכריע בסתירות אלו, וכל חוקר נקט בגישתו שלו. בירוסוס הכשדי מבקר למשל את הרודוטוס על השמטת שמו של נבוכדנצר. נבוכדנצר הגדול הידוע לנו ממקראות מלאים במלכים, ירמיהו, יחזקאל ודניאל - לא היה ידוע להרודוטוס המספר את תולדות בבל!".

יא. היו שרצו להשוות את המחלוקת בין ההיסטוריונים לגבי קביעת הכרונולוגיה הפרסית למחלוקת חכמינו בעניינים הלכתיים, ולטעון שכשם שגם כאשר יש מחלוקת בין חכמים, נוכל לקבוע שיש שיטה הלכתית וחכמינו לא חלקו בעניינים מהותיים (עיין הקדמת הרמב"ם למשנה), כך גם המחלוקת בין ההיסטוריונים בעניין הכרונולוגיה הפרסית אינן סותרות הצגת שיטה אחידה של המחקר ההיסטורי. אולם, אין מקום להשוואה זו:

א. התורה עצמה נתנה מקום לחכמי ישראל שבכל דור לקבוע על פי כללי תורה שבעל פה ועל פי כללים הלכתיים מובנים את ההלכה בכל מקרה, והמחלוקות של חכמי ישראל כולם נבנו על פי כללים אלה. עין אורות התורה, פרק א' פסקה א' ובהקדמתו של הגאון הרב משה פיינשטיין זצ"ל לשו"ת אגרות משה חלק א'.

ב. הפרש השנים בתיארוך הכרונולוגיה הפרסית בין השיטות השונות שהובאו בספרי ההיסטוריה הוא כל כך גדול, עד שישנן שיטות של היסטוריונים שקרובות יותר לכרונולוגיה של חז"ל מאשר לשיטות האחרות שבמחקר ההיסטורי.

אסטרונומיים ואיגרות שונות שנכתבו בתקופה האמורה. הנחתו הבסיסית של הדעת סופרים נכונה - אכן בתקופה האמורה היו רק מעטים שידעו קרוא וכתוב (והיו גם מלכים רבים שלא ידעו לקרוא!), אולם המלכים הסתייעו בשירותם של "סופרים" שהיו ממונים לכתוב ולתעד את האירועים השונים. ממילא לא ניתן לתלות את חוסר הבהירות בהבנת התקופה הפרסית בחיסרון בממצאים.

הרב יעקב מדין שליט"א, ראש ישיבת הר עציון, כתב בהקדמתו למאמרו של פרופסור חפץ (שאת חידושו נראה בהרחבה בהמשך), שהבלבול בסדר האירועים נובע מכך שלא היה באותה תקופה מניין אחיד שעל פיו היו מונים את השנים. בכל מקום היו מונים את השנים מניין אחר. ללא מכנה משותף של מניין השנים, קשה לתארך במדויק כל אזכור של שנה המופיע בממצאים השונים. רק לאחר שהעולם עבר לספירה לפי מניין השטרות, בתחילת תקופתו של אלכסנדר מוקדון, ניתן להשוות בין הכתובות השונות, שכן הספירה למניין השטרות התקבלה על ידי העמים השונים.

נראה שיש סיבה נוספת לבלבול בתאריכים. לא כל התאריכים המופיעים בממצאים אמינים. המלכים רצו לפאר את מעשיהם על ידי כתיבת מעשים דמיוניים, ולעתים גם פרט שנראה לנו שולי ואוטנטי, כמו התאריך המופיע בממצא, שימש להגדלת שמו של המלך (למשל: בכתובות מסוימות נכתב שהמלך כבש אזורים רבים בשנה הראשונה למלכותו, למרות שידוע לנו שהמלחמות ארכו זמן רב, ולא הסתיימו בשנתו הראשונה של המלך. צמצום זמן הכיבוש נועד להגדיל את גבורתו של המלך הכובש ולייחס לו צבא חזק שלא היה צריך להתאמץ בכיבוש). חוסר האמינות של הממצאים השונים מונע הסכמה על תיארוך אירועים שונים. בהמשך המאמר נתייחס לטענה זו ביתר שאת בהקשרים אחרים.

דוגמא למבוכה הרבה הפוקדת את המחקר ההיסטורי היא שאלת "תקופת החושך" ביוון. חוקרי תולדות יוון טענו שהייתה ציביליזציה יוונית מפותחת כבר בשנת 1200 לפני הספירה (עוד לפני בניין בית המקדש הראשון), אלא שהממלכה שקעה ל"תקופת חושך" שנמשכה מאות שנים, בערך עד שנת 700

לפני הספירה. בתקופת חושך זו, שחצצה בין שתי תקופות שבהן הייתה קיימת ציביליזציה יוונית מפותחת - נעלמה הממלכה היוונית.

כנגד גישה זו, טען החוקר עמנואל וליקובסקי ז"ל, שלא הייתה מעולם תקופת חושך ביוון. לשיטתו, הציביליזציה היוונית היא בעלת רציפת היסטורית, וכל האירועים שהתרחשו, לפי ההיסטוריונים, לפני "תקופת החושך" (למעלה מ-1200 שנה לפני הספירה), אירעו למעשה במאה השמינית לפני הספירה. הטענה מובאת כאן בקיצור רב, אך יש לה השלכות רבות על ההיסטוריה של העולם העתיק ועל חקר התרבויות השונות. בתחילה הוחרם ויליקובסקי על ידי חוקרים שונים, אך היום התיאוריה שלו, או לפחות חלקים ממנה, מקובלת יותר ומוכחת יותר.

אין זה מענייננו להכריע האם טענתו של וליקובסקי נכונה או לא. עד כמה שהצלחתי לברר, אין לשיטתו השפעה על הכרונולוגיה של התקופה הפרסית. הבאנו את דבריו רק כדי להראות שישנן תיאוריות רבות המקובלות במחקר ההיסטורי, אך אינן מוכחות.

הקדמה שלישית - מאמרים משלימים

מאמר זה מתמקד בסוגיית הכרונולוגיה של מלכי פרס. אולם יש קשר הדוק בינו לבין שני מאמרים נוספים.

א. המאמר השני בספרנו עוסק בזיהוי המלך ארתחשטא. החלוקה לשני מאמרים שונים נעשתה על מנת שהדברים יהיו מובנים יותר, אך היא מלאכותית, ולא ניתן להתייחס לכרונולוגיה הפרסית מבלי לזהות את כל המלכים שפעלו באותה תקופה. לכן מומלץ לקרוא את שני המאמרים כמקשה אחת.

ב. באוצר מפרשי התנ"ך על מגילת אסתר, יצורף מאמר העוסק בזיהויו של אחשוורוש - עניין שזכה להתייחסות מעטה בלבד במאמר הנוכחי, אך יש לו השלכות רבות על בירור הכרונולוגיה הפרסית.

החלוקה בין המאמרים נועדה להקל על הלומד. אנו מקווים שעם פרסום מאמר זה נקבל תגובות מהלומדים, כדי שנוכל לשפר את המאמר ולשכללו, עד להוצאת הספר על מגילת אסתר.

הכרונולוגיה של מלכי פרס לפי סדר עולם

התנא רבי יוסי בן חלפתא כתב מדרש בשם "סדר עולם" העוסק בכרונולוגיה של האירועים השונים שאירעו מבריאת העולם עד חורבן בית המקדש השני. בפרקים האחרונים של המדרש מובאת התייחסות למלכי פרס ולמניין שנותיהם:

"למלאות לחרבות ירושלים שבעים שנה", חמישים ושתיים שנה לאחר חורבן הבית עשו ישראל במלכות כשדים ונפקדו ועלו, ג' של כורש וי"ד של אחשוורוש וב' של דריוש, ובשנת ב' לדריוש נבנה הבית.^א

מפסקה זו אנו למדים שהיו שלושה מלכים לפרס: כורש שמלך שלוש שנים, אחשוורוש שמלך ארבע עשרה שנה ודריוש שמלך אחרי אחשוורוש במשך שנתיים, ואז הוא נתן רשות לבנות את בית המקדש (ברם מלכותו המשיכה גם לאחר מכן). בסך הכול מלכו מלכי פרס שמונה עשרה שנה בין נפילת מלכות בבל לבניין בית המקדש. אם נוסיף לשנים אלו גם את חמישים ושתיים השנים שבין חורבן בית המקדש הראשון לבין נפילת מלכות בבל, נקבל את שבעים שנות גלות בבל. בהמשך דבריו כותב בעל סדר עולם:

כל שני מלכי מדי ופרס חמישים ושתיים שנה.^א

לפי שיטת בעל סדר עולם, מלכי פרס מלכו חמישים ושתיים שנה: כורש מלך שלוש שנים, אחשוורוש ארבע עשרה שנה, ודריוש - שלוש שנים ושש שנה. לכאורה חישוב שנות המלכים מעלה שתקופת מלכי פרס נמשכה חמישים ושלוש שנה ולא חמישים ושתיים. אלא שחלק מהשנים היו שנים מקוטעות,

יב. סדר עולם רבה, פרק כט'.

יג. סדר עולם רבה, פרק ל'. בעניין מניין השנים, יש גורסים ב"סדר עולם" ששנות מלכי פרס ומדי היו מאתיים וחמישים שנה ולא חמישים ושתיים שנה. בהמשך נתייחס לגרסה זו.

כלומר: כאשר מלך החל למלוך באמצע השנה, השנה נמנתה לשני המלכים, למלך שהחל עתה למלוך עתה ולמלך שקדם לו.

מימרא נוספת בספר סדר עולם מתייחסת לתקופת שלטון פרס לאחר בניין בית המקדש השני:

רבי יוסי אומר: מלכות פרס בפני הבית ל"ד שנה.¹

כיון שמלכי פרס מלכו שמונה עשרה שנים לפני התחלת בניין בית המקדש (כורש - שלוש שנים, אחשוורוש - ארבע עשרה שנה, ודריוש שנתיים), וכיון שכל תקופת השלטון הפרסי הייתה חמישים ושתיים שנה, נמצא שמלכות פרס נמשכה עוד שלושים וארבע שנה לאחר התחלת בניין בית המקדש.

הכרונולוגיה של מלכי פרס לפי "פרקי דרבי אליעזר"

אחד המדרשים שבידינו הוא "פרקי דרבי אליעזר", והוא מיוחס לתנא רבי אליעזר בן הורקנוס. במדרש מובאת התייחסות לכרונולוגיה של מלכי פרס. התייחסות זו היא אמנם מפורטת פחות מזו של ה"סדר עולם", אך גם מהתייחסות קצרה זו ניתן להבין שה"פרקי דרבי אליעזר" חולק על ה"סדר עולם":

רבי יונתן אומר: סוף מלכי מדי ופרס היה ארתחששתא מלך בבל ושניים ושלושים שנה מלך, שנאמר: "ובכל זאת לא הייתי בירושלים, כי אם למלאות שלושים ושתיים שנה לארתחששתא מלך בבל, ולקץ הימים נשאלתי מן המלך". אמר רבי תחנא: בא וראה עושרו של אחשוורוש, שהיה עשיר מכל מלכי מדי ופרס, ועליו הכתוב אומר: "והרביעי יעשיר עושר גדול".¹⁰

י.ד. סדר עולם רבה, פרק ל'.

ט.ו. פרקי דרבי אליעזר, פרק מח' (בחלק מהדפוסים קטע זה מופיע בפרק מט'). הפרשנים נחלקו לגבי היחס בין שתי הדעות. המהרז"ו כתב שרבי יונתן ורבי תחנא אינם חולקים זה על זה, ורבי תחנא סבור שאחשוורוש הוא ארתחששתא. לעומתו הרד"ל סובר שרבי יונתן חולק על רבי תחנא, ואומר שהמלך הרביעי הוא ארתחששתא ולא אחשוורוש.

לפי מובאה זו, התנאים שדבריהם מובאים בפרקי דרבי אליעזר חולקים על בעל סדר עולם בשתי נקודות:

א. זיהוי המלך האחרון בשושלת הפרסית. לפי בעל סדר עולם המלך האחרון היה דריוש. אולם רבי יונתן סובר שהמלך האחרון היה ארתחשסתא. גם אם נאמר שרבי יונתן קיבל את דברי חז"ל שארתחשסתא הוא דריוש (ונרחיב על כך במאמר הבא, כאמור לעיל), עדיין קיימת מחלוקת כמה שנים הוא מלך: לפי בעל סדר עולם דריוש מלך 36 שנה, ואילו רבי יונתן סבור שהוא מלך 34 שנה. לו היה מדובר בפער של שנה אחת, היה ניתן לתרץ שהפער נובע מכך שדריוש/ארתחשסתא מלך שנים מקוטעות, אך קשה לומר זאת כאשר מדובר בפער של שנתיים.

ב. רבי תחנא (יש הגורסים רבי תנחום או רבי תנחומא) סבור שאחשוורוש הוא המלך הרביעי בשושלת הפרסית, והוא המלך שעליו מדובר במחזה של דניאל. לעומת זאת לפי בעל סדר עולם, אחשוורוש היה המלך השני לאחר כורש (או השלישי, אם מונים גם את דריוש המדי שקדם לכורש).

הכרונולוגיה מבריאת העולם ועד שיבת ציון על פי חז"ל

על אף המחלוקת בין המדרשים, הכרונולוגיה של בעל סדר עולם היא הכרונולוגיה המקובלת בדברי חז"ל, כפי שעולה מכמה סוגיות המובאות בתלמוד הבבלי. כל החישובים של חז"ל לעניין מניין השנים, מבריאת העולם ועד ימיהם, מתבססים על שיטתו של רבי יוסי בן חלפתא בסדר עולם. להבנת הדברים נציג את הכרונולוגיה המלאה על פי חז"ל, מבריאת העולם ועד חורבן בית המקדש השני. לצורך חישוב מניין השנים לפי חז"ל, נשתמש בשני מקורות עיקריים בתלמוד הבבלי, וניעזר בפירוש רש"י שם. המקור הראשון מופיע במסכת עבודה זרה^{טז}:

תנא דבי אליהו: ששת אלפים שנה הוי העולם, שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח, בעונותינו שרבו - יצאו מהן מה

טז. עבודה זרה ט.א.

שיצאו מהן. שני אלפים תורה מאימת? אי נימא ממתן תורה עד השתא, ליכא כולי האי, דכי מעיינת בהו, תרי אלפי פרטי דהאי אלפא הוא דהואי! אלא מ"ואת הנפש אשר עשו בחרן", וגמירי דאברהם בהיא שעתא בר חמשין ותרתיה הוה. כמה בצרן מדתני תנא? ארבע מאה וארבעים ותמניא שנין הויין, כי מעיינת ביה מהנפש אשר עשו בחרן עד מתן תורה - ארבע מאה וארבעים ותמניא שנין הויין.

הגמרא אומרת שלא ייתכן לומר שאלפיים שנות תורה החלו מזמן מתן תורה, שהרי התורה ניתנה לישראל כאלפיים וחמש מאות שנה לאחר בריאת העולם (כפי שנחשב בהמשך). לכן, אלפיים שנות תורה החלו מעת שאברהם אבינו החל להכניס את באי העולם תחת כנפי השכינה. לפי חישוב רש"י במקום, אברהם אבינו נולד בשנת אלף תשע מאות ארבעים ושמונה לבריאת העולם, והוא היה בן חמישים ושתיים כשהוא החל להכניס אנשים תחת כנפי השכינה. יצחק אבינו נולד כשאברהם היה בן מאה, ומכאן שעברו ארבעים ושמונה שנה מעת שאברהם החל להכניס אנשים תחת כנפי השכינה ועד שיצחק נולד. יציאת מצרים הייתה ארבע מאות שנה לאחר הולדת יצחק, ואם כן נמצא שיציאת מצרים הייתה בשנת אלפיים ארבע מאות ארבעים ושמונה לבריאת העולם".

נמשיך את חישוב הזמנים על פי דברי רש"י באותה סוגיה:

הכי הוּו - הוסף אותן על מניין מתן תורה, ונמצא אלפיים מכוונין מ"ואת הנפש אשר עשו וגו'", עד גמר ד' אלפים לבריאת עולם, והוא קע"ב שנים לאחר חורבן. כיצד? הרי מניית עד יציאת מצרים תמ"ח על עודף אלפים, וכתוב "ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל" עד "ויבן שלמה את הבית", הרי תתקכ"ח על אלפים כשנבנה הבית, וימי בית ראשון ד' מאות ועשר, הרי שלושה אלפים ושל"ח שנים, וגלות בבל ע' שנים, הרי ת"ח, וימי בית שני ת"ך, הרי תתכ"ח. נמצא קע"ב חסרין מד' אלפים, והכי תני בסדר עולם.

12. ראיתי בספר "פסח במחשבת חכמי ירושלים", הוצאת תשנ"ו, עמ' קכד' שיש שרצו לטעון שיציאת מצרים הייתה בשנת ב' אלפים ארבע מאות וחמישים לבריאת העולם. כמוכן כאשר באים לעסוק בחישובי שנים, יכולים ליפול הפרשים של מספר חודשים בכל שלב של החישוב (בעיקר לאור האפשרות של שנים מקוטעות), אך מדברי רש"י אצלנו נראה שהדברים מדויקים, ובעיקר על פי הדעה המובאת בגמרא במסכת ראש השנה יא.א שיצחק נולד בפסח ושהעולם נברא בניסן.

בספר מלכים מפורש ששלמה המלך החל לבנות את בית המקדש הראשון ארבע מאות ושמונים שנה לאחר שבני ישראל יצאו ממצרים.^י בית המקדש הראשון עמד ארבע מאות ועשר שנה. חורבן בית ראשון וגלות בבל ארכו שבעים שנה. נתרגם אפוא את דברי הגמרא ורש"י לטבלה של שנים על פי התאריך העברי, ולהבדיל, על פי התאריך הלועזי. השימוש בתאריך הלועזי נועד לסייע לנו בהבנת ההפרשים שבין הכרונולוגיה על פי חז"ל לבין הכרונולוגיה המקובלת אצל ההיסטוריונים:

אירוע	שנה עברית	שנה לועזית
בריאת העולם	0	3760 לפני הספירה.
הולדת אברהם אבינו	1948 - אלף תתקמ"ח	1812 לפני הספירה.
הולדת יצחק אבינו	2048 - ב' אלפים מ"ח	1712 לפני הספירה.
יציאת מצרים ומתן תורה	2448 - ב' אלפים תמ"ח	1312 לפני הספירה.
בניין בית המקדש הראשון	2928 - ב' אלפים תתקכ"ח	832 לפני הספירה.
חורבן בית המקדש הראשון	3338 - ג' אלפים של"ח	422 לפני הספירה.
שיבת ציון ובניין בית המקדש השני	3408 - ג' אלפים ת"ח	352 לפני הספירה. ^ט
חורבן בית המקדש השני	3828 - ג' אלפים תתכ"ח	69 לספירה. ^י

יח. עיין בספר אוצר ארץ ישראל מאת הרב ישראל אריאל שליט"א, חלק א', עמוד 48, שטען שהחישוב לשנות יציאת מצרים נובע מכך שבחונכת בית המקדש הסתיימה תקופת כיבוש עולי מצרים. כלומר: המונח "כיבוש עולי מצרים" מובא בדברי חז"ל כולל את התקופה שמכיבוש הארץ בידי יהושע ובאי הארץ ועד מלכות שלמה.

יט. כפי שנראה בעז"ה בהמשך, על פי דברי בעל סדר עולם, המניין מתחיל מאז שהחלה בניית בית המקדש (בשנה השנייה לדריוש), ולא משעת חנוכת בית המקדש, ארבע שנים לאחר מכן. כך נראה גם ממניין שנות בית המקדש הראשון, המתחילות משעה ששלמה המלך החל לבנות את בית המקדש ולא משעת סיום הבניין, שבע שנים לאחר מכן.

כ. לפי החישוב יוצא לכאורה שבית המקדש חרב בשנת 68 לספירה, אולם צריך לקחת בחשבון שאין במניין הנוצרים שנת אפס, והמניין עובר משנה מינוס אחת (-1) לשנה הראשונה לספירה. יש הרוצים לומר שחורבן בית המקדש השני היה בשנת 70 למנינם, וכך אכן מקובל בין חוקרי ההיסטוריה. כפי שאנו רואים במקומות רבים, ניתן להתגבר על פער של שנה על ידי קביעה שהיו כאן שנים מקוטעות. ובאמת הראשונים דנים בשאלה, האם בית המקדש נחרב בשנה ה-420 לבניינו, או בשנה ה-421. עיין רש"י בערכין יג, ד"ה "רב אשי", ותוספות בעבודה זרה ט, ב ד"ה "האי מאן".

המקור השני שממנו יש ללמוד את הכרונולוגיה של חז"ל, עוסק בחישוב השנים בתקופה שמחורבן בית המקדש הראשון עד שיבת ציון. הגמרא במסכת מגילה מסבירה שהמשתה שעשה אחשוורוש, כמסופר במגילת אסתר, נעשה כדי לחגוג את העובדה שבני ישראל לא נגאלו מגלות בבל. אחשוורוש הסיק מכך שנבואת ירמיהו על גלות של שבעים שנה והגאולה ממנה, לא תתקיים.

לפני שנביא את דברי הגמרא, עלינו לסקור בקצרה את המלכים האחרונים שמלכו בממלכת יהודה לפני חורבן בית המקדש הראשון, ואת שנות מלכותם. לאחר מותו של יאשיהו, מלך בנו יהואחז שלושה חודשים. פרעה הסיר את יהואחז ממלכותו ומינה במקומו את אחיו יהויקים (שנקרא גם אליקים). יהויקים מלך אחת עשרה שנה, מהם שלוש שנים הוא היה משועבד לנבוכדנצר. לאחר מות יהויקים, מלך במקומו יהויכין (שנקרא גם יכניה) שלושה חודשים, עד שמלך בבל הסיר אותו ממלכותו ומינה במקומו את דודו צדקיה, שמלך גם הוא אחת עשרה שנה.

לאחר הסקירה, נעבור לדברי הגמרא^{כא}:

אמר רבא: מאי "כשבת"? לאחר שנתיישרה דעתו. אמר: בלשצר חשב וטעה, אנא חשיבנא ולא טעינא.

הגמרא מסבירה שאחשוורוש יזם את הסעודה הגדולה לתושבי ממלכתו לאחר שדעתו התיישרה. מהיום שאחשוורוש עלה למלוכה, הוא חשש שבני ישראל ייגאלו ובית המקדש ייבנה. הוא חישב שבעים השנים שנאמרו בנבואת ירמיהו עברו, וכיון שראה שבני ישראל לא נגאלו, הוא הגיע למסקנה שבני ישראל לא ייגאלו עוד, ומשום כך דעתו התיישרה עליו והוא החליט לחגוג זאת בעשיית משתה גדול. וממשיכה הגמרא:

מאי היא? דכתיב: "כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם", וכתוב: "למלאות לחרבות ירושלים שבעים שנה". חשוב ארבעין וחמש דנבוכדנצר, ועשרים ותלת דאוויל מרודך, ותרת דידיה - הא שבעים, אפיק מאני דבי מקדשא ואשתמש בהו... אמר: השתא ודאי תו לא מיפרקי,

כא. מגילה יא.ב.

אפיק מאני דבי מקדשא ואשתמש בהו. היינו דקאמר ליה דניאל: "ועל מרא שמיא התרוממת ולמאניא די ביתה היתיו קדמך", וכתיב: "בה בליליא קטיל בלאשצר מלכא", וכתיב: "ודריוש מדאה קבל מלכותא כבר שנין שתין ותרתין".

אחשוורוש חשב שהוא הבין את טעותו של בלשצר בהבנת נבואת ירמיהו. בלשצר חישב ששבעים שנות גלות בבל הסתיימו, וכיון שישראל לא נגאלו - הוא הוציא את כלי בית המקדש והשתמש בהם, וכעונש על כך הוא איבד את מלכותו. אחשוורוש הסביר אפוא את טעותו של בלשצר כך: ירמיהו ניבא שהגלות תארך שבעים שנה. בלשצר הבין שירמיהו התכוון לומר שתקופת שבעים השנים מתחילה ביום שבו בבל השתלטה על ממלכת אשור ונבוכדנצר החל למלוך תחת אסר חדון, בנו של סנחריב (מחשבה זו התבססה על כך שירמיהו אמר "לבבל" ולא "לגלות בבל", שכן ניתן להבין מכך שהמניין הוא לממלכה עצמה). מאותה שעה מלך נבוכדנצר ארבעים וחמש שנה, ואויל מרוזך בנו מלך עשרים ושלוש שנה, ולכן לאחר שעברו שנתיים מעת שבלשצר עלה למלוכה, ובסך הכול מלאו שבעים שנה למלכות בבל, החליט בלשצר לחגוג את אי קיום נבואת ירמיהו.

ממשיכה הגמרא ואומרת:

אמר: איהו מיטעא טעי, אנא חשיבנא ולא טעינא. מי כתיב למלכות בבל? לבבל כתיב. מאי לבבל - לגלות בבל. כמה בצירן - תמני. חשיב ועייל חילופייהו. חדא דבלשצר, וחמש דדריוש וכורש, ותרת דידיה - הא שבעין. כיון דחזי דמלו שבעין ולא איפרוק, אמר: השתא ודאי תו לא מיפרקי, אפיק מאני דבי מקדשא ואשתמש בהו. בא שטן וריקד ביניהן והרג את ושתי.

אחשוורוש חשב שבלשצר טעה משום שהוא חישב שבעים שנה מתחילת מלכות בבל. לפי החישוב של אחשוורוש, יש להתחיל את המניין מהתחלת גלות בבל, הוי אומר: מגלות יכניה. לפי חישוב זה חסרות שמונה שנים מאז שנבוכדנצר החל למלוך (ומלכות בבל השתלטה על אשור) ועד לגלות יכניה,

כיון שנבוכדנצר מלך שמונה שנים לפני שהוא עלה על ירושלים. אחשוורוש חישב שצריך להוסיף לחשבון שנה אחת של בלשצר (משום שבלשצר הוציא את הכלים בשנה השלישית למלכותו, לאחר שעברו שתי שנים שלמות), וחמש שנים של דריוש הזקן, מלך מדי, שהכניע את בלשצר.³³ בחמש השנים של דריוש הזקן, כלולות גם שנות שלטונו של כורש מלך פרס. לפי הגמרא, אחשוורוש מלך אחרי כורש. לאחר שעברו שנתיים מאז שעלה אחשוורוש למלוכה, וממילא עברו שמונה השנים שבהן טעה בלשצר (שנה של בלשצר, חמש של דריוש הזקן וכורש ושנתיים של אחשוורוש), עשה אחשוורוש משתה גדול כדי לחגוג את אי גאולתם של ישראל.

ממשיכה הגמרא:

והא שפיר חשיב? איהו נמי מיטעא טעי, דאיבעי ליה למימני מחרבות ירושלים.

שואלת הגמרא: אם כן, מה הייתה טעותו של אחשוורוש? עונה הגמרא ששבעים השנים מתחילות משעת חורבן בית המקדש הראשון, הוי אומר: מסוף מלכותו של צדקיה. כאמור, מעת גלות יכניה ועד חורבן בית המקדש עברו אחת עשרה שנים. ממשיכה הגמרא ושואלת:

סוף סוף כמה בצירין? חד סרי, איהו כמה מלך? ארביסר, בארביסר דידיה איבעי ליה למיבני בית המקדש! אלמה כתיב "באדין בטלת עבידת בית אלהא די בירושלם"! אמר רבא: שנים מקוטעות הוו.

הגמרא שואלת, שגם אם נוסיף את אחת עשרה השנים של צדקיה, החשבון לכאורה איננו מסתדר. לפי חישוב זה, בני ישראל היו צריכים להיגאל בשנה הארבע עשרה למלכותו של אחשוורוש, שהיא השנה האחרונה למלכותו, ואילו אנו יודעים שבני ישראל קיבלו רשות להמשיך ולבנות את בית המקדש רק לאחר סיום מלכותו של אחשוורוש, בימי בנו דריוש. עונה על כך הגמרא שהיו

כב. שנים אלו של דריוש אינן מוזכרות במקרא. יש דעות בחז"ל שדריוש הזקן מלך רק שנה אחת. מהלך הסוגיה הוסבר על פי פירוש רש"י. יש לציין ששנותיו של דריוש הזקן אינן נכללות במניין שנות מלכי פרס משום שכורש היה מלך פרס הראשון.

שנים מקוטעות, הוי אומר: המלכים לא מלכו שנים שלמות, וכך היו שנים שנספרו לשני מלכים, משום שהם התחלפו באותה שנה. השנים המקוטעות מונעות ספירה רציפה, וממילא פער של שנתיים איננו קשה.

נסכם את שלטון מלכי בבל ופרס על פי חז"ל. בטבלה שלפנינו נעשה הקבלה בין התאריכים לפי המניין היהודי לבין הספירה הנוצרית, כדי שלאחר מכן נוכל להשוות את תאריכי האירועים שהובאו בטבלה לכרונולוגיה על פי ההיסטוריונים:

שנה	מלך ישראל	מלך בבל/פרס	אירועים עיקריים
431-	יהויכין (יכניה)	נבוכדנצר	גלות יהויכין
422-	צדקיה	נבוכדנצר	חורבן בית המקדש
395-	אין	נבוכדנצר מת - אויל מרודך מולך במקומו	שחרור יהויכין מהכלא
372-	אין	אויל מרודך מת - בלשצר מולך במקומו	ספר דניאל
370-	אין	דריוש וכורש כובשים את בבל	הצהרת כורש
367-	אין	אחשוורוש	מגילת אסתר
353-	עזרא כבר היה בירושלים חלק מהזמן (החל מהשנה השביעית לדריוש)	דריוש השני (בן אחשוורוש)	בניין בית המקדש השני בשנה השנייה לדריוש
317-	תקופתו של שמעון הצדיק	סוף תקופת דריוש השני	אלכסנדר מוקדון מלך יוון כובש את ממלכת פרס

עד כאן ראינו את חישוב השנים לפי חז"ל, כפי שעולה מהחשבון בגמרא במסכת עבודה זרה ובמסכת מגילה. לפי חישוב זה, מלכי פרס מלכו בסך הכול במשך חמישים ושתיים שנה: כורש מלך שלוש שנים, אחשוורוש מלך ארבע עשרה שנה ודריוש מלך שלושים ושש שנה (וחלק מהשנים היו שנים מקוטעות).

ראיות מהמקרא לשיטה הכרונולוגית של חז"ל

חז"ל ביססו את שיטתם הכרונולוגית על מקראות מפורשים. גלות בבל נמשכה שבעים שנה, כפי שכתוב:

כִּי כֹה אָמַר ה' כִּי לְפִי מְלֵאכָה לְבַבְלִי שְׁבַעִים שָׁנָה אֶפְקֹד אֶתְכֶם וְהִקְמֹתִי עֲלֵיכֶם אֶת דְּבָרֵי הַטּוֹב לְהָשִׁיב אֶתְכֶם אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה.^{כג}

הגמרא במסכת מגילה מביאה פסוק נוסף מספר דניאל (ט,ב) שם כתוב שירושלים תהיה חרבה במשך שבעים שנה. הפסוקים מתייחסים גם לאורך השושלת הפרסית ולמספרם של מלכי פרס:

וְאֲנִי בְּשֵׁנַת אַחַת לְדָרְיוֹשׁ הַמְּדִי עָמְדִי לְמַחְזִיק וּלְמַעֲזוֹז לוֹ: וְעַתָּה אָמַת אֲגִיד לְךָ הִנֵּה עוֹד שְׁלֹשָׁה מְלָכִים עֹמְדִים לְפָרֶס וְהָרְבִיעִי יַעֲשִׂיר עֹשֶׂר גָּדוֹל מִכָּל וּבְחֻזְקָתוֹ בְּעֵשְׂרוֹ יַעֲרִי הַכֹּל אֶת מְלָכוֹת יָוֶן.^{כד}

דניאל ראה מראה זה בשנה הראשונה לדריוש המדי. במראה נאמר לו שלאחר דריוש המדי יהיו עוד שלושה מלכים בשושלת פרס. ניתן לומר שהכוונה היא לכורש, אחשוורוש ודריוש, וזו אכן שושלת המלכים לפי חז"ל. אם נאמר שמלכותו של כורש בלועה במלכותו של דריוש המדי (משום ששניהם הכניעו יחד את ממלכת בבל), ניתן להוסיף עוד מלך אחד. אך על כל פנים מוכח מהפסוק ששושלת המלכים הפרסית הייתה קצרה מאוד, ולא היו בה יותר מחמישה מלכים.

כמו כן, ייחוסו של עזרא מסייע גם הוא לכרונולוגיה של חז"ל. בספר דברי הימים מופיעה רשימה של הכהנים הגדולים ששימשו בבית המקדש הראשון:

וַיִּחַנֵּן הוֹלִיד אֶת עֲזָרְיָה הוּא אֲשֶׁר כָּהֵן בְּבֵית אֲשֶׁר בָּנָה שְׁלֹמֹה בִּירוּשָׁלַם: וַיֹּלֵד עֲזָרְיָה אֶת אֲמֶרְיָה וְאֲמֶרְיָה הוֹלִיד אֶת אַחִיטוֹב: וְאַחִיטוֹב הוֹלִיד אֶת

כג. ירמיהו כט,י.

כד. דניאל יא,א-ב.

צָדוֹק וְצָדוֹק הוֹלִיד אֶת שְׁלוֹם: וְשְׁלוֹם הוֹלִיד אֶת חֲלָקָהּ וְחֲלָקָהּ הוֹלִיד אֶת
עֲזָרָה: וְעֲזָרָה הוֹלִיד אֶת שְׂרָיָה וְשְׂרָיָה הוֹלִיד אֶת יְהוֹצְדֵק.^כ

לפי רשימה זו, שריה שימש ככוהן גדול לפני הכוהן הגדול האחרון ששימש בתפקיד בבית המקדש הראשון. ובמקום אחר, בספר עזרא, מובא ייחוסו של עזרא, ומתברר שהוא היה בנו של שריה:

וְאַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּמַלְכוּת אֲרִתְחַשְׁתָּא מֶלֶךְ פָּרַס עֲזָרָא בֶן שְׂרָיָה בֶן
עֲזָרָה בֶן חֲלָקָה.^כ

לפי שיטת חז"ל, ייחוסו של עזרא אפשרי. עזרא שעלה כשמונים שנה לאחר חורבן בית המקדש הראשון, היה יכול להיות בנו של כוהן גדול ששימש בבית הראשון. אולם לפי שיטת ההיסטוריונים (ראה להלן), שחורבן בית המקדש הראשון אירע שנים רבות לפני תקופתו של עזרא (לשיטתם עזרא עלה כמאה ושלשים שנה לאחר חורבן הבית הראשון), לא ייתכן שעזרא היה בנו של כוהן גדול ששימש בבית המקדש הראשון (אלא אם נאמר שעזרא חי למעלה ממאה ושלשים שנה!).

שיטת ההיסטוריונים

כאמור, שיטת חז"ל היא שתקופת פרס ארכה חמישים ושתיים שנה ובשולת הפרסית היו בין ארבעה לשישה מלכים (דריוש הראשון, כורש, אחשוורוש, דריוש השני. לפי חלק מהשיטות יש להוסיף גם את ארתחשסתא ואת דריוש השלישי). אולם ההיסטוריונים מאריכים את תקופת השלטון הפרסי ומונים מלכים רבים יותר. נצרף כאן טבלה המציגה את סדר מלכי פרס לפי השיטה הכרונולוגית המקובלת על ההיסטוריונים, ובמקביל נציין מה אירע באותן שנים לפי חז"ל.

כה. דברי הימים א' ה, לו-מ.

כו. עזרא ז, א.

שנים לפני הספירה	מלך פרס לפי ההיסטוריונים	אירועים משמעותיים לפי ההיסטוריונים	אירועים שאירעו בשנים אלו לפי חז"ל
1	529-559	כורש	בית המקדש הראשון בבנינו
2	522-529	כנבוזי	
3	486-522	דריוש הראשון	חזקיהו, מנשה מלכי יהודה גלות בבל לפי חז"ל - 422 לפנה"ס
4	465-486	חשיארש (כסרכס)	מנשה מלך יהודה סיפור מגילת אסתר ^{כז}
5	425-465	ארתחשסתא הראשון	מלכי יהודה האחרונים: יאשיהו, יהוקים, צדקיהו
6	404-425	דריוש השני	גלות בבל
7	359-404	ארתחשסתא השני	
8	338-359	ארתחשסתא השלישי	שיבת ציון
9	336-338	ארסס	
10	331-336	דריוש השלישי	כיבוש ממלכת פרס על ידי אלכסנדר מוקדון

כפי שניתן לראות, שיטת ההיסטוריונים שונה משיטת חז"ל בעניין מלכי פרס בשתי נקודות עיקריות:

- א.** אורך התקופה הפרסית - בעוד שלפי שיטת חז"ל תקופת ממלכת פרס הייתה קצרה (52 שנה), הרי שלפי ההיסטוריונים תקופת ממלכת פרס הייתה ארוכה הרבה יותר, ונמשכה בערך 200 שנה.
- ב.** מספר המלכים שמלכו על פרס - בעוד שלפי שיטת חז"ל מלכו על פרס שלושה מלכים: כורש, אחשוורוש ודריוש, לפי ההיסטוריונים מלכו על פרס עשרה מלכים (יש גם היסטוריונים האומרים שהיו בממלכה הפרסית כחמישה עשר מלכים!).

כז. חוקרים רבים מזיהים את אחשוורוש כחשיארש. לפי דעה זו, סיפור המגילה אירע לאחר השלמת בניין בית המקדש השני, וזאת בניגוד למדרשי חז"ל רבים (כגון מה שאמרו חז"ל שאחשוורוש הוציא את כלי המקדש והשתמש בהם בסעודתו, או מה שאמרו חז"ל שדברי אחשוורוש לאסתר "עד חצי המלכות" נועדו להגביל את בקשתה, שלא תבקש את בניין המקדש ועוד).

מחלוקת זו באה לידי ביטוי בשתי נקודות נוספות:

- א. תחילת מלכות פרס - לפי ההיסטוריונים, תקופת מלכי פרס החלה כאשר, לפי חז"ל, בית המקדש הראשון היה עדיין בנוי.
- ב. אורך עמידתו של בית המקדש השני - לפי חז"ל בית המקדש השני עמד במשך ארבע מאות ועשרים שנה. לפי ההיסטוריונים בית המקדש השני עמד קרוב לשש מאות שנה.

יסודות שיטת המחקר ההיסטורי

ההיסטוריונים בנו את שיטתם על שני יסודות:

- א. כתבי ההיסטוריונים - ההיסטוריונים שבתקופה הנידונה הזכירו מלכים רבים יותר מאשר שלושת מלכי פרס שמנו חז"ל. חלק מההיסטוריונים מנו כעשרה מלכים וחלק מנו מספר שונה של מלכים. חלקם טענו שהיו שני מלכים בשם כורש, והראשון הוא שהתחיל לבנות את בית המקדש.
- ב. ממצאים ארכיאולוגיים - התגלה שפע אדיר של ממצאים, מהם לוחות אסטרוולוגיות ומהם רשימות של מלכים, שמוכיחים לכאורה שתקופת מלכי פרס התפרסה על פני מספר שנים רב יותר.

הרודוטוס כמשל

לשיטת חוקרי ההיסטוריה, התקופה שקדמה לגלות בבל, כמו גם חלק מתקופת גלות בבל עצמה, לוטה בערפל - לא רק ביחס לקורות ימי ישראל, אלא גם ביחס להיסטוריה הכללית. הרודוטוס, המכונה "אבי ההיסטוריה" (שם ספרו הוא "היסטוריה"), נולד כנראה סמוך לחורבן בית המקדש הראשון. החוקרים נחלקו לגבי תאריך הולדתו ותאריך מותו - אך ככל הנראה הוא כתב את ספרו בעיקר באמצע תקופת גלות בבל (לפי הכרונולוגיה של חז"ל. לפי ההיסטוריונים - בתחילת ימי הבית השני).

לאורך השנים, חוקרים רבים ערערו על אמינותו של הרודוטוס. לדבריהם, הרודוטוס לא ראה בעצמו את האירועים שעליהם כתב בספרו, ולא היה לו את הכישרון והיכולת לנתח את המקורות שהיו לפניו ולקבוע מה מהאמור בהם נכון ומה לא.

גם החוקרים המייחסים להרודוטוס אמינות רבה, אינם מקבלים את כל דבריו. נביא לדוגמא דברים שכתבו בנימין שמרון ורחל צלניק - אברמוביץ, מתרגמי כתבי הרודוטוס לעברית. בדיון על מידת מהימנותו של הרודוטוס, כתבו בהקדמה למהדורתם:

למעשה מצטמצמת הבעיה הזאת לשאלה: באיזו מידה היו מקורותיו של הרודוטוס מהימנים לפחות בעיניו? כמעט כולם היו מקורות בעל פה - גם אלה שלדעת חוקרים רבים היו כתובים, כמו רשימת המחוזות בממלכה הפרסית... מהסיבה הפשוטה שהרודוטוס לא ידע שום שפה זרה ולכן רשם את הדברים מפי מתרגמים. מכשול אחר בדרכו היה, שלא יכול עוד לפגוש איש מהמנהיגים של שני הצבאות והציים, לא מצמרת הפרסים ולא מהיוונים, שהשתתפו במסע או בהגנה היוונית, או שעמדו בראש מדינותיהם. כל מה שידע - קיבל מפי בניהם או אף נכדיהם של המשתתפים בהתרחשויות, ולעיתים קרובות למדי לא מבני המשפחות של המנהיגים והמפקדים.

שום מסורת שבעל פה, אינה מהימנה לחלוטין, הן מפני שזיכרון בני האדם הוא סלקטיבי תמיד, והן מכיון שבני המשפחות רצו להאדיר את שמות אבותיהם או לצמצם רושם רע... אם פגש בעדי ראייה או שמיעה של מאורעות, כמו התייעצויות מכריעות או קרבות גדולים, היו אלה במקרה הטוב בעלי עמדה זוטרה, שידיעתם הייתה מיד שנייה, או קצינים וחיללים פשוטים, שראו רק חלק לא גדול של המתרחש, שהרי ידוע היטב, שלוחם אינו יודע מה קורה בגזרה אחרת של שדה הקרב.

לפיכך נאלץ הרודוטוס לעתים קרובות להסתפק בדברי "העד הראשון שמצא", כפי שטוענים נגדו. לעתים קרובות ביותר לא

הייתה לו כל אפשרות לבדוק את מהימנותו של העד... מהימנותו של הרודוטוס היא איפוא כמהימנות עדיין.

בסוף הדיון על מהימנותו של הרודוטוס, כתבו:

נדמה שהיום איש אינו פוסל את הרודוטוס בשלמותו. יש המערערים על כמה מדבריו... אבל מלבד יחידים איש אינו שולל ממנו עוד את התואר היסטוריון ואת זכויותיו כ"אבי ההיסטוריה".

שיטת חוקרי ההיסטוריה תמוהה. על אף שברור גם להם שאין לקבל את כל דבריו של הרודוטוס כאמת מוחלטת, הם בחרו להסתמך על דבריו, גם כאשר הם סותרים את הכתוב בתנ"ך ובחז"ל. התמיהה גדלה אפילו יותר כאשר קוראים את דבריו של הרודוטוס עצמו, למשל בעניין זהותו של כורש:

ממקום זה אמשך בחיפוש התשובה לשאלה מי היה כורש זה שהחריב את ממלכת קרויסוס, ובאיזה דרך השתלטו הפרסים על אסיה. אני אכתוב בהתאם למה שמוסרים פרסים אחדים, שאינם משתדלים לפאר את מעשי כורש, אלא לומר את האמת, אף על פי שאני יודע שקיימות שלוש (!) גרסאות אחרות על אודות כורש. אחרי שהאשורים שלטו על אסיה העילית במשך 520 שנים, התקוממו נגדם ראשונים המדים...⁹⁵

ממקור זה עולה שהרודוטוס עצמו לא היה בטוח שהגרסה שכתב על חייו של כורש היא הגרסה הנכונה, ובכל זאת הסתמכו ההיסטוריונים על דבריו. יתרה מכך. היסטוריון אחר, ושמו כסינופון (שאמנם אינו מכונה "אבי ההיסטוריה") מציג גרסה אחרת לתיאור תקופה זו, וגרסתו מתאימה ברוב פרטיה לדברי חז"ל, ובכל זאת ההיסטוריונים מעדיפים את גרסתו של הרודוטוס. אמנם ישנם ממצאים נוספים שההיסטוריונים מסתמכים עליהם, ולאחרונה מרבים לצטט אותם (בהמשך הדברים נתייחס לאחד מהם), אך הם מייחסים משקל גדול גם לדבריו של הרודוטוס.

כח. הרודוטוס, היסטוריה, ספר א, 95.

שיטת מחבר ספר יוסיפון

אחד המקורות ההיסטוריים שרבותינו הראשונים (כגון רש"י, אבן עזרא ועוד רבים) הסתמכו עליו - הוא ספר יוסיפון. ישנם המייחסים ספר זה לאדם שחי בסוף תקופת הגאונים או בתחילת תקופת הראשונים, ושמו היה יוסף בן גוריון הכוהן. אולם רבים סברו שהמחבר הוא יוסף בן מתתיהו, ההיסטוריון המפורסם שחי בסוף ימי הבית השני (שאת התייחסותו לנושא שלנו נביא בהמשך). יוסף בן מתתיהו העיד בהקדמתו למלחמת היהודים שמלבד הספרים שהוא כתב ביוונית (המוכרים ביותר הם קדמוניות היהודים ומלחמות היהודים), הוא כתב ספר נוסף שחלק מהחוקרים סבורים שנכתב בלשון הקודש שמיועד לאחיו היהודים, ולכן רבים הגיעו למסקנה שהספר הנוסף הוא ספר יוסיפון. כך כותב בעל ספר יוסיפון:

ויהי בפקוד אלוקים על בבל כל אשר דיבר על ידי ישעיהו בן אמוץ הנביא ועל יד ירמיהו בן חלקיהו הנביא על אודותיה, העיר ה' את שני מלכי גויים גדולים ואדירים: את דריוש מלך מדי ואת כורש מלך פרס. ויתחתן כורש בדריוש, וייקח את בתו לו לאישה. ויתחברו שניהם יחד ויפשעו במלך כשדים, וימרדו על בלשצר המלך.^ט

לפי יוסיפון, דריוש וכורש פעלו יחד בכיבוש ממלכת בבל. בכך הוא מציג כרונולוגיה שונה של מלכי פרס מהמקובל אצל ההיסטוריונים. לפי המקובל במחקר ההיסטורי, היה זה כורש הגדול שהכניע את ממלכת בבל. יוספוס חוזר על סיפור זה גם בספרו קדמוניות היהודים (מצד שני יוספוס מונה שם מספר גדול של מלכי פרס ממספר המלכים שמנו חז"ל).[?]

יתרה מכך, יוסף בן מתתיהו כותב בספרו שדריוש מינה אדם ששמו סנבלט למושל שומרון. איזכור שמו של סנבלט מפריך גם הוא את הכרונולוגיה של ההיסטוריונים, כפי שאומר הרב יהושע ענבל בספרו "תורה שבעל פה":

ט. יוסיפון פרק שלישי. על אף שיש שערערו על כך, הבאנו את הדברים מספר יוסיפון היות והראשונים ציטטו גם הם חלקים ממנו, אך לאמיתם של דברים יוספוס כתב דברים דומים בספר קדמוניות.

ל. לאורך ספר אחד עשר.

והנה סנבלט זה מוזכר במקרא באריכות, והוא אחד מהאישים המרכזיים בספר נחמיה. כך מוזכרת העובדה שחתנו היה במקדש, וכן מוזכר בפפירוס מיב בן אותה התקופה. איך וכיצד דילג לו סנבלט ביעף את כל "תקוות הישימון" הישר לרגלי אלכסנדר מוקדון?... המבוכה רבתה כאשר נמצא חותם מן המאה הרביעית לפני הספירה הנוצרית, המזכיר את סנבלט פחת השומרון. איך וכיצד ספר נחמיה ידע על המתרחש במאה הרביעית? נחמיה לא ידע עדיין שסנבלט יהיה פחה, אך הוא מוזכר כעסקן שומרוני רם מעלה. גם הכרוניקות השומרוניות מספרות על סנבלט כבן דורו של זרובבל.^{לא}

אם לפי יוספוס, סנבלט מונה למושל שומרון על ידי דריוש הראשון (מי שעל פי ההיסטוריונים בנה את בית המקדש), לא ייתכן לומר שאלכסנדר מוקדון ניצח את דריוש השלישי (כפי שגם כן טוענים ההיסטוריונים). הרי סנבלט המשיך בתפקידו גם בתקופתו של אלכסנדר מוקדון. כיצד ייתכן שחי שנים רבות כל כך (קרוב למאתים שנה)? כמו כן יש לשאול, כיצד ייתכן שנחמיה מזכיר את סנבלט? והרי לפי ההיסטוריונים, נחמיה קדם שנים רבות לתקופתו של אלכסנדר מוקדון. כיצד אם כן ייתכן שנחמיה כתב על אדם שעתידי היה להיעשות פחה למעלה ממאה שנים אחריו?

רבי עזריה מן האדומים: חוקר יהודי שקיבל את שיטת המחקר ההיסטורי

עד עתה ראינו את שיטת חז"ל ואת שיטת חוקרי ההיסטוריה. לפני כמה מאות שנים פעל באיטליה חוקר שקיבל את שיטת חוקרי ההיסטוריה - רבי עזריה בן משה מן האדומים. רבי עזריה דן בהיסטוריה של התקופה הפרסית בספרו "מאור עיניים". תחילה הוא מביא את שיטת חז"ל, שבית המקדש השני עמד ארבע מאות ועשרים שנה:

והנה לפי חשבון רבותינו של 420 שנים, ייוולד לנו, כי מתחילת בניינו [של בית המקדש השני] עד מלכות אלכסנדרו [אלכסנדר מוקדון] נמשכו

^{לא}. תורה שבעל פה, עמוד 641.

34 שנים. והוא מאמר רבי יוסי בסדר עולם ואיללים פרק קמא [מסכת עבודה זרה פרק ראשון]: מלכות פרס בפני הבית 34 שנה.^ל

בפרק שלאחר מכן, רבי עזריה מנסה להפריך את שיטת חז"ל ולהוכיח את צדקתם של ההיסטוריונים. כדי להוכיח את דבריו, רבי עזריה איננו מסתמך על הוכחות ההיסטוריונים, אלא דווקא על המקרא ועל התורה שבעל פה. לא נביא את כל הוכחותיו, אלא רק את העיקריות שביניהן. וכך הוא כותב:

כי האמנה בהחילנו מן הראשונה תמצא בנחמיה [פרק] יב זכרון ששת כוהנים גדולים ממש אשר כתבו המנגדים בראשונה, כולם דורות רצופים אבות ובנים על הסדר...

בטענה זו, הוא מתייחס לרשימת הכוהנים הגדולים המופיעה בספר נחמיה. וכך כתוב שם:

וַיְשׁוּעַ הַחֹלֶיֶת אֶת יוֹזָבֵד וַיִּזְקֶימוּ הַחֹלֶיֶת אֶת אֶלְיָשִׁיב וְאֶלְיָשִׁיב אֶת יוֹזָבֵד:
וַיִּזְדַּע הַחֹלֶיֶת אֶת יוֹנָתָן וַיִּזְדַּע הַחֹלֶיֶת אֶת יְדוּעָה.^ל

בפסוקים מנויים שישה כוהנים גדולים, דור אחר דור, אב ובנו: ישוע, יוֹזָבֵד, אלישיב, יודע, יונתן וידוע. כל הכוהנים הללו שימשו ככוהנים גדולים בתקופת מלכות פרס (ולפי חז"ל זמנה של מלכות פרס לאחר בניין הבית השני לא היה אלא שלושים וארבע שנה). קשה להכניס שישה דורות לתקופה של שלושים וארבע שנה. רבי עזריה ממשיך ואומר:

ואם עוד תאמר כי לכל הפנים היו במעט הפרש ביניהם, זיל קרי, מן הכתובים התבאר איך אלישיב השלישי בנה את שער הצאן בשנת 20 לארתחשסתא, וגם היה בכהונתו הגדולה ימים רבים אחר שנת ה-32 לארתחשסתא זה בפני הבית, כי הנה אחרי שוב נחמיה מירושלים לשושן בשנת ה-32 הנזכר כמבואר בנחמיה פרק יג הוא אלישיב, לצורך כלי טוביה קרובו בנה את הלשכה הכתובה שם אשר לא נועז לבנותה בעוד נחמיה

לב. מאור עיניים פרק לו'.

לג. נחמיה יב, יא.

בירושלים, ויהיה מקץ ימים, כאשר חזר נחמיה לארץ ישראל, מצא אותה
[את הלשכה] בנויה ומלאה כלי טוביה וישליכם החוצה...

אלישיב הכהן הגדול המנוי שלישי ברשימת הכהנים הגדולים, בנה את שער
הצאן בשנה ה-20 לארתחשסתא (כמובא בתחילת ספר נחמיה) והוא שימש
ככהן גדול גם בשנת ה-32 לארתחשסתא. מכאן, שאלישיב כיהן לפחות שנים
עשרה שנה מתוך שלושים וארבע השנים שמנו חז"ל. אם כן, להיכן נכניס
עוד חמישה כהנים גדולים ששימשו בתקופה זו? רבי עזריה ממשיך בהוכחת
שיטתו:

והנה עוד כל שכן וקל וחומר שיגדל הקושי בפנותך קורא משכיל אל
בחינה אחרת, והיא כי בלי ספק השפלת פרס הייתה על ידי אלכסנדר
מוקדון בהכריתו את דריוש, או תכנהו ארתחשסתא, שאיני מקפיד בזה
לעת עתה. והנה שתי גמרות בבלי וירושלמית והמדרשים כולם ובפרט
מגילת תענית פרק ט מסכימים שאז היה כוהן גדול שמעון הצדיק אשר
דמות דיוקנו היה נוצח. וממה ששמעו מהם ז"ל בירושלמי דשקלים, יומא
פרק קמא וריש פרק טרף ומנחות פרק יג, כי הוא שמעון שימש בכהונה
גדולה ארבעים שנה, נוח לשפוט שמעשהו זה עם אלכסנדר היה לפחות
בכמו ארבע או חמש שנים למספר ארבעים שנותיו אלה. או אפילו
תלחץ אל הקיר לומר שהיה בשנתו הראשונה... הלוא אלישיב כבר עבר
32 שנות ארתחשסתא שיעור הזמן שאמר עליו "ולקץ ימים".

אם כן, איזהו מקומו של הזמן הראוי להישאר עד סוף ימי אלישיב ולכל
ימי יודע, יוחנן וידוע ולתחילת ימי שמעון הנזכר... הלוא אין בידינו
למרבה כי אם סביב לשנה אשר תדחוק לספור מקץ הימים עד סוף ה-34.
והיכן איפוא אריכות ימיהם של אלה...

בכמה מקומות אמרו חז"ל ששמעון הצדיק פגש את אלכסנדר מוקדון כשזה
בא לכבוש את הארץ. לפי שיטת חז"ל, אלכסנדר מוקדון כבש את ארץ ישראל
בשנה השלושים ושש למלכות דריוש הנקרא גם ארתחשסתא. אלישיב היה
כהן גדול בשנה השלושים ושתיים לדריוש. נמצא שגם אם נניח שאלכסנדר

מוקדון כבש את ארץ ישראל בשנה הראשונה לכהונתו של שמעון הצדיק ככוהן גדול, ואלישיב היה כוהן גדול רק עד השנה השלושים ושתיים למלכות דריוש ולא המשיך לכהן אחרי שנה זו (דבר שלא נאמר בפסוקים), בפרק הזמן של שלוש השנים שבין סוף כהונתו של אלישיב לתחילת כהונתו של שמעון הצדיק, היו צריכים לשמש שלושה דורות של כוהנים גדולים: יודע, יונתן וידוע. כיצד ייתכן הדבר? רבי עזריה מביא הוכחה נוספת לשיטתו מכך שספר נחמיה מתעלם מאלכסנדר מוקדון:

כי נחמיה אשר כתב להורותינו את קורות ימיו המתייחסות ליהודים, איך ייתכן שהחריש מהודיע את הדברים המפורסמים שנהיו כאשר עבר אלכסנדרו [אלכסנדר] דרך ירושלים להילחם בדריוש הזה, הן להגיד שבחו של דניאל על התקיים חזונו, הן לפרסם חסדי אלוקיניו אתנו אשר היות עם אלכס רודה בכל עברי העמים ולפניו יכרעו כולם ויפולו, הוא נגד תקוות עבדיו נכנע אל הכוהן הגדול אשר יצא לקראתו.

אם אכן אלכסנדר מוקדון הכניע את ממלכת פרס בתקופתו של נחמיה (כדעת חז"ל), נחמיה לא היה מתעלם מכך. היה ראוי שנחמיה יתאר את נצחונו של אלכסנדר על מלכות פרס כדי להוכיח שחזונו של דניאל התקיים. לפי שיטת ההיסטוריונים מובן מדוע נחמיה לא כתב על כך, שכן לדבריהם נחמיה חי שנים רבות לפני שאלכסנדר כבש את ממלכת פרס, וממילא לא היה יכול לכתוב על קיום חזונו של דניאל.

כיצד מיישב רבי עזריה את שיטתו עם הפסוק בספר דניאל האומר שיהיו רק שלושה או ארבעה מלכים לפרס? על כך הוא כותב:

אשיב לו כהלכה ואומר כי הן קדם בבחינת קלה מרוצת הכתובים תוכיח שלא היו פחות משישה [מלכים לפרס]... היינו דריוש המדי, וכורש הנזכר, ושלושה המלכים הנזכרים [בפסוק], והרביעי יעשר שהם שישה בהכרח. ואם יאמנו דברי גסינופונטי היווני שכתבנו למעלה פרק ל דתרי כורש הו, וכתב על כל אחד משניהם ספר ארוך, הלוא מצאנו תואנה

לספק אולי כורש זה של ראש פרשה י [פרק י' בספר דניאל] הנזכרת הוא השני האמור. ומספרם אפוא אפשר שירבה למעלה.

רבי עזריה מפרש שגם לפי הפסוק בספר דניאל צריך לומר שהיו לפחות שישה מלכים לפרס. דניאל אמר את דבריו בתקופה שבה מלכו כבר שני מלכים - דריוש המדי וכורש. לפי פירושו יעמדו לפרס עוד שלושה מלכים, והמלך הרביעי ינוצח על ידי אלכסנדר. אם כן, גם מהפסוק בספר דניאל יוצא שלא ניתן לקבל את שיטת חז"ל האומרים שלא היו לפרס אלא שלושה מלכים. כמו כן ייתכן שהיו מלכים נוספים שמלכו לפני כורש, כך שניתן לומר שבסך הכול היו עשרה מלכים. וממשיך רבי עזריה ואומר:

אכן לבד מזה בינה שמעה זאת שדניאל במראה של פרשה ז אמר על מלכות פרס: "ותלת עלעין במומה בין שנה". ואם כוונתו הייתה שלא יהיו לפרס רק תלת עלעלין, היינו שלושה מלכים בין כולם, לא היה לו להוסיף המילות ההנה בין שנה. אבל נראה שיאמר כי יהיו לפרס מלכים הרבה, גיבורים וחלשים, רשומים ובלתי רשומים, כדמיון המלתעות והשיניים, ובין מספר כולם ימצאו שלשה תקיפים, והרביעי הנופל ביד אויביו גדול מכל אשר קדמוהו.

בסוף דבריו מדקדק רבי עזריה האדומי מהפסוק שדניאל לא התכוון כלל למנות את מספר המלכים שימלכו על ממלכת פרס. כאשר דניאל אמר שיהיו שלושה מלכים, הוא התכוון שיהיו שלושה מלכים חזקים וגדולים שימלכו על פרס, אבל יהיו גם מלכים חלשים נוספים שימלכו על פרס.

רבים מחכמי ישראל התנגדו מאוד לדבריו של רבי עזריה. חכמי צפת אסרו את הקריאה בספריו, וחכמי איטליה קבעו שרק מי שהוא בן עשרים וחמש שנה ומעלה, וקיבל את רשות רבו - יכול לקרוא בספריו של רבי עזריה מן האדומים.¹⁷ המהר"ל בספרו "באר הגולה" כותב דברים חריפים ביותר כנגד רבי עזריה ודבריו:

עוד בספר ימות עולם [שמו של אחד מחלקי ספר "מאור עיניים", שבו רבי עזריה דן בתקופה הפרסית], התחיל לצאת מן הכלל ולחלוק על כל

17. עיין במאמרו של הרב ד"ר שי ואלטר, המעיין, טבת תשע"ג.

קבלתנו, על דברים המקובלים לכל חכמי ישראל בגמרא בבלי וירושלמית ושאר כל המדרשים, עד שהדבר הזה כאילו היה דבר מוחש כי בניין בית הראשון ארבע מאות ועשר שנה, ובניין בית שני ארבע מאות ועשרים שנה. והוא לקח עצמו לצד אחר מחמת סופרי אומות עולם, וקצת ראיות והוכחות מן הכתובים לפי שיבוש דעתו שהיה בית ראשון יותר מן ארבע מאות ועשר, וכן בניין בית שני יותר מן ארבע מאות ועשרים שנה. ואחר כך הוסיף לומר, כי אפשר כי שני מספרי היצירה מה שאנו מונין והוא מפורסם אצל כל ישראל אשר הם על פני האדמה, ואמר זה החשבון אינו ודאי כי אפשר להוסיף. ועוד חלק על רבי יוסי בברייתא בפרק קמא דעבודה זרה, בחשבון מלכות פרס ויוון. ואילו רצה להכריח דבריו מסופרי אומות עולם כדרכו וכמנהגו היה די לו, אבל רצה להביא ראיה לדבריו מן הכתובים, כאילו רבי יוסי וכל חכמי ישראל לא ידעו שיבוש ראיתו...

אך עתה בא לחלוק עליהם במה שהם מפרשים הכתובים, אשר התורה היא מסורה להם ותורתם נקראת, וזה האיש בא לחלוק עליהם בזה. ובזה ניכר עניין האיש הזה אשר כל חכמי אומות לא עלה על דעתם דבר זה לחלוק בפירוש הכתובים, ולכן לא באתי להשיב על דבריו. גם כל איש היודע והמבין דבר מה, הוא יכול לדעת ולהבין טעותו. ועם שקצת מפרשים גם כן הלכו בדרכיו היו הם מפרשים הפשט לפי דעתם, אבל האיש הזה בא להרחיק דברי אמת ויושר ופירש מדעתו מה שירצה...^{לה}

המהר"ל אינו מוצא כלל לנכון להתייחס לטענותיו של רבי עזריה. הוא אומר שרבי יוסי בן חלפתא הכיר את הקשיים שהכתובים מעלים בעניין זה, ובכל זאת סבר שתקופת מלכי פרס לא הייתה אלא חמישים ושתיים שנה. אפילו ההיסטוריונים לא השתמשו בראיות מן המקרא כדי להוכיח את שיטתם, משום שפירוש הכתובים נתון רק לחז"ל, שהתורה מסורה להם. לטענת המהר"ל, רבי עזריה שבחר להביא ראיות לשיטתו מן הכתובים "בא להרחיק אמת ויושר, ופירש מדעתו מה שירצה". וממשיך המהר"ל ואומר:

וידוע כי מספר שני הבית, אי אפשר לדעת רק מפי הקבלה, וכל אשר מונה מספר שני הבית לפי מספר השנים שנמצא בכתוב הוא טועה, ואי אפשר

לה. באר הגולה, הבאר השישי.

שיהיה. שהרי על פי הרוב יש כאן שנים מקוטעות, דקיימא לן בפרק קמא דראש השנה מלך שעמד כ"ט באדר מונין שנה אל המלך החדש וגם שנה אל המלך שמת, וכן מלך שמת אחד בניסן מונין שנה למלך שמת גם שנה למלך שעמד, נמצא שנה אחת נחשבת שתי שנים לפי המלכים, וכדאיתא אהא מלתא בפרק קמא דמגילה דחשיב שבעים שנה לגלות בבל על פי שנות המלך ונמצא מיותרים, ומתרץ שנים מקוטעים היו, ואם כן טעות הוא לחשוב על פי שנות המלכים. אבל העיקר הוא קבלה, שכך מקובל לנו שכך וכך עמידת הבית והיה מפורסם דבר זה. ולפיכך כל דבריו הם שווה ותפל ואינם כדאי להשיב עליהם, כי כל דברי חכמים הם על הקבלה האמיתית מצורפת ומזוקקת.

המהר"ל מסביר שלא ייתכן לחשב את מספר השנים של בית המקדש (בין הראשון ובין השני), ללא קבלה ומסורת. שנים רבות נמנו לשני מלכים (משום שהמלך השני מלך באמצע השנה, והשנה נמנתה לשני המלכים). המהר"ל כותב שהדבר מפורסם, שבית המקדש השני עמד ארבע מאות ועשרים שנה. אם כן, לא ניתן לקבל את דבריו של רבי עזריה מן האדומים.

יש לציין שהתנגדותו של המהר"ל לרבי עזריה לא הייתה רק בעניין זה, של אימוץ הכרונולוגיה של מלכי פרס על פי ההיסטוריונים. מחלוקתו של רבי עזריה כנגד חז"ל לגבי הכרונולוגיה הפרסית אינה אלא נושא אחד מני רבים, שבהם רבי עזריה חלק על חז"ל והביע עמדות לא מקובלות, ושבשלם יצא המהר"ל נגדו בשצף קצף.

יישוב הכתובים בספר נחמיה

כאמור, טענתו העיקרית של רבי עזריה מן האדומים כנגד חז"ל היא שלא ניתן להכניס שישה דורות של כוהנים גדולים בפרק זמן של שלושים וארבע שנה. המהר"ל התעלם מטענתו של רבי עזריה ואמר שהיא איננה ראויה למענה. אולם בימינו בני תורה רבים דוחים את הכרונולוגיה של חז"ל מכוח טענותיו של רבי עזריה מן האדומים. הלכך נשתדל להסביר כיצד נמנו בספר נחמיה שישה כוהנים גדולים, דור אחר דור, עד לתקופתו של אלכסנדר מוקדון.

הרב יעקב מדן שליט"א, במבואו למאמרו של ד"ר חיים חפץ בעניין הכרונולוגיה של מלכי פרס,¹ מתייחס לשאלותיו של רבי עזריה ומשיב עליהן.² וכך הוא כותב:

לכאורה עדיין לא פתרנו דבר, שהרי אף שישה דורות לא ניתן לדחוס לתוך ארבעים שנה. אך כאן עלינו לעמוד על שני דברים נוספים:

א. רשימת ששת הכוהנים הגדולים, המופיעה בנחמיה יב, אינה מתחילת ימי הבית, אלא מהצהרת כורש. כך שנוספו לנו 18 שנים, ויש לנו עתה חמישים ושמונה שנים ולא ארבעים כדבריו.

ב. הראשון מבין הכוהנים הגדולים שם, יהושע בן יהוצדק, לא נולד בשעת הצהרת כורש. בעת ההצהרה היה כבר מנהיג העם כמבואר בעזרא ב, ומסתבר שבתקופה זו כבר חיזו בנו ובן בנו.

לפי דבריו, החישוב של רבי עזריה מן האדומים מתחיל מנקודת זמן לא נכונה - מתחילת בניין בית המקדש על ידי דריוש השני, ואכן קשה לדחוס שישה דורות של כוהנים בפרק זמן קצר של כארבעים שנה, מתחילת בניין בית המקדש ועד סוף מלכות דריוש וכיבוש הממלכה הפרסית על ידי אלכסנדר מוקדון. אולם אם נקדים ונתחיל למנות את ששת הדורות מאז שכורש הרשה לעם ישראל לבנות את בית המקדש, שמונה עשרה שנה לפני בניין בית המקדש בפועל (בהנחה שכבר אז נתמנה יהושע בן יהוצדק להיות כוהן גדול), נרוויח 18 שנים נוספות. אם נצא מנקודת הנחה שיהושע בן יהוצדק היה בן 45 כאשר הוא נתמנה להיות כוהן גדול, ששת הדורות יתפרסו על פני תקופה של כ-100 שנה, דבר שאיננו מופרך כל עיקר, ואם כן נמצא פיתרון לקושי העיקרי שהעלה רבי עזריה כנגד מסורת חז"ל. וממשיך הרב מדן:

ולראיה זו נגד חז"ל, שעזריה מן האדומים הביאה כראיה מרכזית לשיטתו, נקדיש כמה מילים. לנו נראה שאדרבה, ממנה מתפרשת שיטת חז"ל יותר ברווח. ונבאר דברינו: יהוצדק, אביו של יהושע הכוהן הגדול, היה כוהן גדול בימי צדקיהו, לפני חורבן בית ראשון (כאמור בספר דברי הימים א,

לו. המאמר והמבוא התפרסמו ב"מגדים" גיליון יד', סיון תשנ"א.

לז. התשובה מופיעה כבר, ביסודה, בפירוש המלבי"ם לנחמיה יב.

פרק ה'). אם נניח שבעת סיום תפקידו ככהן גדול היה לפחות בן חמישים שנה, הרי בשנת הגלות היה בנו יהושע כבן עשרים וחמש שנה. 52 שנים אחר כך, בעת שיבת ציון, היה יהושע כבן שבעים וחמש או קצת יותר. ברשימת ששת הדורות של הכהנים עלינו להוסיף מספר זה לחמישים ושמונה השנים שמהצהרת כורש ועד אלכסנדר מוקדון, והרי לנו למעלה ממאה ושלושים שנה לשישה דורות של כהנים גדולים, כלומר: כעשרים ושתיים שנה לדור, ולא חמש שנים לדור.

בפסקה זו יוצא הרב מדין מתוך נקודת הנחה שבשעת הצהרת כורש היה יהושע בן יהוצדק כבן שבעים וחמש שנה, וממילא יוצא שששת דורות הכהנים מתפרסים על פני תקופה של כמאה ושלושים שנה, ולא על פני תקופה של כארבעים שנה.

יש להעיר על דבריו של הרב מדין, שהגדלת התקופה לכדי מאה ושלושים שנה הינה מלאכותית, היות והיא מתבססת על הוספת שנים רבות ליהושע בן יהוצדק. לענייננו, אין זה משנה כל כך בן כמה היה יהושע בן יהוצדק בשעה שנתמנה להיות כהן גדול (כל עוד נניח שהוא כבר היה בוגר כאשר הוא מונה לתפקיד). הקביעה החשובה היא באיזה שנה הוא מונה לתפקיד הכהן הגדול, והאם היו מספיק שנים כדי לכלול בתוכן חמש דורות בין פטירתו לסוף תקופת מלכי פרס.

ובתוספת ביאור: הרי אף אם נניח שיהושע בן יהוצדק היה בן אלף שנה כאשר נתמנה להיות כהן גדול, ומשום כך נוכל לומר שששת הדורות מתפרסים על פני אלף וחמישים שנה (ולפי זה יש לכל דור כמעט מאתיים שנה), עדיין לא יהיה בזה פיתרון לקושי שהעלה רבי עזריה, שהרי בכל מקרה צריך לדחוס חמישה דורות בפרק זמן של חמישים שנה.

ממשיך הרב מדין ואומר:

יתירה מזו. חשבון הכהנים הגדולים על פי שיטת המחקר ההיסטורי אינו עולה יפה. שהרי החורבן אירע לשיטתם בשנת 586- ועל פי ההנחה דלעיל, שיהושע בן יהוצדק, ראשון הכהנים הגדולים מששת הדורות

היה כבן 25 שנים, הריהו יליד 610- . נכדו של יהושע, אלישיב, היה כהן גדול בשנת שלושם ושלוש לארתחסתא, שהיא שנת 432- על פי המחקר. אף אם נניח שהיה כבן שבעים וחמש בעת כהונתו, הרי יש לנו הפרש של למעלה ממאה שנה בין הסב יהושע לנכדו אלישיב. ואם נניח שהיה צעיר יותר, גדל ההפרש. ולפי שיטת חז"ל המצמצמת את השנים, מתפרש העניין בפערי שנים סבירים.

הכרונולוגיה על פי ההיסטוריונים אמנם מתיישבת יותר עם הכללת שישה דורות של כוהנים גדולים לאורך התקופה הפרסית, אך היא איננה יכולה להסביר כיצד שלושה דורות (יהושע, יויקים ואלישיב) מתפרסים על פני תקופה ארוכה של כמאה ושמונים שנה.

כאמור, יסוד התשובה של הרב מרדכי נמצא כבר במלבי"ם, אלא שהמלבי"ם עונה גם על קושייתו של רבי עזריה מאלשיב הכוהן הגדול. רבי עזריה הקשה שהשנתיים שעברו מעת כהונתו של אלישיב הכוהן הגדול (ששימש בתפקידו לפחות עד השנת השלושים וארבע לארתחסתא) עד לזמנו של שמעון הצדיק שיצא לקבל את פניו של אלכסנדר מוקדון, אינן מספיקות כדי שצאצאיו של אלישיב (יוידע, יונתן וידוע) ישמשו גם הם ככוהנים גדולים. לפי חז"ל צריך לומר, לכאורה, שבמשך שנתיים שימשו שלושה כוהנים גדולים. ועל כך כתב המלבי"ם:

ומה הרעש הזה, ומבואר למעלה שבעת שנגמרה בניין החומה היה אלישיב נקרא בשם כוהן גדול, כי אחרי בניין המקדש מת יהושע ונתמנה יויקים תחתיו, ומת יויקים שהיה גם כן זקן ונתמנה אלישיב. ויוכל להיות שאלישיב ובניו חיו ימים רבים, ואחרי מותו בחרו שמעון הצדיק כי היה יותר מאבותיו, או שהיה אחד או שניים מהבנים כוהן גדול במשך הזמן, או ששימשו כולם על ידי מקרה שאירע טומאה לכוהן גדול.

אין הכרח ששלושת צאצאיו של אלישיב שימשו כולם ככוהנים גדולים, ואפילו אם נאמר שכולם שימשו ככוהנים גדולים, אין הכרח שכל אחד מהם שימש לאחר מות אביו. ייתכן ששמעון הצדיק שימש ככוהן גדול לאחר מותו

של אלישיב משום שהוא נמצא ראוי לתפקיד יותר מאבותיו, ושלוש הדורות שבאמצע - לא שימשו ככוהנים גדולים. ייתכן גם לומר שבאמת כולם שימשו ככוהנים גדולים, אלא שהם נתמנו לזמן קצר בחיי אלישיב, משום שהכוהן הגדול היה מנוע מלשמש באותו זמן, מחמת טומאה שאירעה לו.

סיכום ביניים

עד עתה סקרנו את המחלוקת שבין חז"ל לחוקרי ההיסטוריה לגבי הכרונולוגיה של מלכי פרס. ראינו שבנוסף לערעורים שערערו ההיסטוריונים על הכרונולוגיה של חז"ל, היו גם חכמים מחכמי ישראל שערערו על שיטת חז"ל מכוח מקראות שנתפרשו על ידם כמסייעים לשיטת ההיסטוריונים. המהר"ל לא ראה כלל לנכון לענות על הקושיות שהקשו כנגד שיטת חז"ל, אך חכמים אחרים, בדורות שאחריו, השיבו על קושיות אלה. עתה נביא התייחסויות נוספות לשיטות השונות שנאמרו בעניין זה ונדון בהם.

שיטת הרב זאב יעבץ

הרב זאב יעבץ הוא תלמיד חכם והיסטוריון שחי בתקופתו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל. הוא חיבר סדרת ספרים "תולדות ישראל" המתארת את תולדות עם ישראל מראשית ימיו ועד העת החדשה, ברוח המסורת. הרב יעבץ היה נוהג לשלוח את ספריו למרן הראי"ה, והרב זצ"ל, שהעריך מאוד אותו ואת ספריו, היה משיב לו במכתבי תודה. עם זאת, מרן הרב זצ"ל העיר מדי פעם לרב יעבץ על דברים שכתב ולא עלו בקנה אחד עם השקפתו של מרן הרב זצ"ל.

הרב יעבץ כתב שהוא מקבל את הערותיו של רבי עזריה מן האדומים. כך הוא כותב בדבריו:

הנה בסדר עולם נמצאו שתי דעות שונות על מניין מלכי פרס. דעת הרבים, לאמר, דעת כל קהל החכמים, ודעת היחיד של רבי יוסי המונה לפרס רק שלושים וארבע שנה [למניין זה צריך להוסיף עוד 18 שנה שמלכה מלכות פרס לפני בניין בית המקדש השני, ובסך הכול 52 שנה]. ודעת ר' יוסי יען כי הובאה בתלמוד, פשטה מאוד בישראל, ומרבית הדורות מנו על פיה.³¹

לח. תולדות ישראל חלק ג', מוצא דבר, עמוד 31.

תחילה אומר הרב יעבץ שרבי יוסי המונה רק חמישים ושתיים שנה למלכי פרס חולק על שאר החכמים. כנראה כוונתו היא לגרסה המופיעה בסדר עולם פרק ל', ולפיה תקופת מלכי מדי ופרס נמשכה מאתיים וחמישים שנה ולא חמישים ושתיים שנה. אלא שגם לפי הרב יעבץ, התלמוד הבבלי¹ הביא את שיטתו של רבי יוסי, שממלכת פרס נמשכה רק חמישים ושתיים שנה, וקבע על פיה את מניין השנים מבריאת העולם, וכן הסביר לפיה את נבואת ירמיה על שבעים שנות גלות בבל. וממשיך הרב יעבץ:

אך אם נעמיק להתבונן מעט, נמצא כי המאמר הזה מקיים עצמו ומבטל את חברו, ולא חברו, כי אם כתובים מפורשים בנחמיה ובדברי הימים [וכאן ר"ז יעבץ מציין לדברי מאור עיניים שהבאנו לעיל]. ומלבד שאי אפשר לו להתיישב ולהסכים עם מניין שנות מלכות פרס, המתבאר ומתברר בכמה מקומות, כי יותר הרבה ממאתיים שנה היה, ושהוא סותר לדברי יוסיפוס ופילון וחבריהם המומחים לדבר זה, הנה אין קץ לשגיאות ששגו בגלל דבר זה גם חכמים גדולים וטובים בכלכלת הדורות הראשונים לימי הבית השני, עד כי יש לקרוא מעין הקריאה שקראו קדמונינו על כיוצא בזה: "מיום שנגנז ספר יוחסין תשש כוחן של חכמים וכהה מאור עיניהם".²

בהתבסס על דברי רבי עזריה מן האדומים, שסדר מלכי פרס לפי חז"ל סותר פסוקים מפורשים, אומר הרב יעבץ שלא ניתן להסתמך על הכרונולוגיה של רבי יוסי. הכרונולוגיה לפי רבי יוסי סותרת לא רק את הפסוקים, אלא את יוסף בן מתתיהו ואת פילון. ממשיך הרב יעבץ:

על כן יש לנו להניח מאמר זה ש"מקיים עצמו ומבטל חברו" ולתפוס מאמר אחר ש"מקיים את עצמו ומקיים חברו", ולא את חברו, כי אם הכתובים, ושהוא מסכים אל המניין המפורסם ואל דברי יוסיפוס ופילון וכל חכמי אלכסנדריא. והמאמר הזה לא דעת יחיד הוא, כי אם דעת הרבים, לאמר דעת תנא סתימתאה, ואלה דבריו: "כל שני מלכי מדי ופרס חמישים ומאתיים שנה".

1. ט. ע"ז ט.א.

2. מ. פסחים סב.ב.

הדעת הזאת מספקת לששת דורות של כוהנים גדולים שהיו בימי פרס לפי המקראות המפורשים לכהן ימים רבים דור אחר דור, ונותנות די שנים לזרובבל לצאת ממנו דורות אשר לפי הנראה שישה או שבעה היו.

הרב יעבץ טוען אפוא שה"סדר עולם" מביא מחלוקת תנאים בעניין משך ימי מלכות פרס. לשיטתו, רבי יוסי בן חלפתא הוא היחיד המצמצם את מספר שנות מלכי פרס. דברי החכמים החולקים עליו תואמים את דברי ההיסטוריונים, וכך מובן כיצד שימשו בבית המקדש בימי מלכות פרס שישה כוהנים גדולים - יהושע בן יהוצדק וצאצאיו. וממשיך הרב יעבץ:

ורק על פי הדעה הזאת אפשר כי חטוש אשר קרוב הוא, כי היה דור שלישי או רביעי לזרובבל, עלה עם עזרא בתור שר גדול מבית דוד, ואשר לפי המתקבל אין שררה כזאת ניתנת כי אם לאיש בא בימים. ואחרי כל אלה נותנת הדעת הזאת די שנים למלכי פרס הרבים, אשר כל איש חוקר שדעתו צלולה ומיושבת עליו, לא יוכל לעקור את מציאותם, ולהכחיש את פרסומם. ומניין זה קרוב הוא מאוד למניין כל סופרי הקדם, שהיו עוד כמעט בני דור למלכי פרס האחרונים.

רק אם נאמץ את הגרסה שמלכי פרס מלכו מאתיים וחמישים שנה, נוכל להסביר כיצד חטוש שהיה נכדו של זרובבל, ואולי אף נינו, עלה עם עזרא מבבל, היות ורק כך נוכל לומר שהיו די שנים בין עליית זרובבל לארץ ישראל בתקופת כורש לבין נכדו או נינו. אם נאמץ את שיטת רבי יוסי שהיו רק שמונה עשרה שנה תחת שלטון הפרסים לפני בניין בית המקדש, לא יהיו לנו די שנים להכיל שלושה או ארבעה דורות, מזרובבל (שחי בתקופתו של כורש), עד חטוש שחי שלושה או ארבעה דורות אחריו, ולפי הרב יעבץ נראה שכבר היה מבוגר בתקופתו של עזרא, שאם לא כן - לא היו ממנים אותו לשר.

הרב יעבץ אומר את דבריו באופן מוחלט עד שהוא קובע ש"כל איש חוקר שדעתו צלולה ומיושבת עליו, לא יוכל לעקור את מציאותם, ולהכחיש את פרסומם". עתה עובר הרב יעבץ להסביר את שיטת רבי יוסי:

אך למען קיים דברי חכמים במקומם, נראה לנו ליישב את עיקר מאמר

רבי יוסי אם רק נשנה שינוי קל את גרסתו, בשומנו ממילה אחת ממאמרו ל בכל"ם תחת ב בכל"ם, וקראנו: "מלכות פרס לפני הבית שלושים וארבע שנה". והדבר הזה עולה יפה, כי מלכות כורש בכיפה התחילה בשנת 3210 אחרי כבשו את ארץ לוד, ומאז ועד שנת כלות הבית בימי דרוש, שהיא שנת 3244 הלוא עברו שלושים וארבע שנה.

הרב יעבץ מציע לשנות שינוי קל בדבריו של רבי יוסי, ולגרוס "לפני הבית" במקום "בפני הבית", וכך במקום שרבי יוסי יאמר שמלכי פרס מלכו בפני הבית שלושים וארבע שנה, נגרוס בדבריו שהם מלכו לפני הבית שלושים וארבע שנה. לפי הסבר זה, הכוונה היא שכורש החל למלוך שלושים וארבע שנה לפני שנבנה בית המקדש. אמנם כורש החל למלוך עוד לפני כן, אלא שמתחילים למנות את שנות מלכותו מעת שהוא כבש את ארץ לוד.

ואפשר מאוד, כי עיקר מאמר רבי יוסי בסדר עולם ובמסכת עבודה זרה לא בא מתחילתו לצרף את מנייני השנים שמנה לכלל אחד, כי אם מילי מילי קתני, ועיקר תכליתו היה לקבוע את זמן החורבן שעל זמנו אין ספק...

ואפשר הוא מאוד כי על כן השמיט את מניין שנות מלכי פרס מבניין הבית עד ימי היוונים, כי על הדורות ההם לא קיבל דבר ברור מרביתו.

לפי הסבר אחר של הרב יעבץ, רבי יוסי כלל לא התייחס למניין המדויק של שנות מלכי פרס. הוא בא רק לומר שהיו תקופות שונות של הממלכות השונות שמלכו בימי הבית השני, הפרסים, היוונים, בית הורדוס והרומאים, וכך אפשר לדעת מהו הזמן המינימלי שבית המקדש השני היה קיים. לכן רבי יוסי אינו מונה את מספר השנים המלא שמלכו מלכי פרס (בניגוד לקביעותיו לגבי אורך שאר התקופות: מלכות יוון, בית הורדוס ומלכות רומי), אלא הוא התכוון לציין את מניין השנים שלגביהן אין ספק, ולא למנות מספר שנים ברור.

כיצד מסביר הרב יעבץ את הפסוק בספר דניאל, האומר שעוד שלושה מלכים עתידים לעמוד לפרס? דווקא בנושא זה הוא אינו מקבל את שיטתו של רבי עזריה מן האדומים:

ועתה נשימה פנינו אל עוד מלך אחד ממלכי פרס אשר נבוכו רבים בשמו וכינויו, הלוא הוא דריוש המדי. מכלל שנאמר בדריוש המדי "עוד שלושה מלכים עומדים לפרס, הרביעי..." שומע אני כי בדריוש נותוש הכתוב מדבר, ושלושת המלכים שאחריו הם המלך ארתקשרקשש תנינא, המלך ארתקשרקשש תליתאה והמלך ארשש הרביעי הוא דריוש האחרון הקרוי קדמונוש שבא עליו אלכסנדר מוקדון... וקרוב הדבר מאוד כי השם המדי, הוא כינוי של כבוד כלפי המלך הזה, שקראו לו נותוש, לאמר: "פסול", מפני שלא היה מבני הגבירה, על כן קרא לו מדי, שלא נרמז בו שום גנאי, כי אם רק פסול, כי כשמלך כורש הפרסי, נפסלו כל משפחות שרי מדי למלוכה, כמפורסם בספריהם.

בספר דניאל, בתחילת פרק י"א, נאמר שדניאל ראה את המחזה בשנתו הראשונה של דריוש המדי. רוב הפרשנים שם (וכך הסברנו גם אנחנו בביאור ושנתם שם) מפרשים שדריוש זה הוא דריוש הראשון, חותנו של המלך כורש.^{מא} לפי שיטה זו, ספר דניאל אינו בנוי בסדר כרונולוגי, והנאמר בפרק זה קודם מבחינה כרונולוגית למה שנאמר בפרק שלפניו, בשנה השלישית לכורש. הדברים מקבלים חיזוק לאור העובדה שדריוש מוזכר כדריוש "המדי", שכן ידוע שלפי חז"ל דריוש מלך מדי כבש את מלכות בבל יחד עם כורש.

אלא שהרב יעבץ מחדש, שהפרק מופיע באמת כסדר. דריוש המדי אינו המלך שמלך לפני כורש, אלא הוא המלך שמלך אחרי אחשוורוש וארתחשסתא הראשון. שלושת המלכים העתידיים למלוך אחרי דריוש, הם המלכים האחרונים של פרס: ארתחשסתא השני, ארתחשסתא השלישי ודריוש השלישי. אולם הסבר זה מעורר בעיה נוספת:

ועתה אם אומרים אנחנו כי דניאל שגלה בימי יהויקים מת בימי כורש, יהיה על כורחנו דניאל הנזכר בימי דריוש המדי איש אחר, כי שם דניאל היה מצוי בישראל מלבד דניאל הראשון... אך קרוב הוא מאוד כי מלבד דמיון זה לדניאל שלפניו גם בשמו גם בצדקותו, הייתה לו עוד מתכונת

מא. בביאורנו שם הבאנו את דברי המצודות שגם חזון זה נאמר בתקופתו של כורש ואת שיטת המלבי"ם שהכוונה היא לדריוש השני.

קרובה אליו מאוד, כי היה מבני בניו... ובכן היה דניאל הראשון בימי מלכי בבל, מנבוכדנצר הגדול שבהם, עד בלשצר האחרון שבהם, ודניאל השני היה בימי השישי למלכי פרס.

כיצד ייתכן שדניאל חי שנים רבות כל כך - מתקופת גלות יהויקים (כמסופר בדניאל פרק א') ועד לתקופת דריוש השני - למעלה ממאה וחמישים שנה לאחר מכן? הרב יעבץ עונה על כך שהיו שני אישים שנקראו "דניאל": דניאל שגלה בימי יהויקים, ואחד מצאצאיו שנקרא גם הוא דניאל והיה גם הוא צדיק. דניאל הראשון פעל בימי מלכי בבל, ומת בסוף ימי בלשצר, ודניאל השני חי בימי מלכותו של דריוש השני, מאה שנה לאחר שמת דניאל הראשון, וספר דניאל מכיל את החזיונות של שניהם. וממשיך הרב יעבץ:

אם באנו לחזור אחרי פרטים בימי דניאל השני הזה, מלבד סיפור הנס, אין אנו מוצאים כמעט, כי אם את מידת אורך ימי שלוותו מתחילתם ועד סופם, בשנה הראשונה למלכות "דריוש בן אחשוורוש מזרע מדי",^{מב} ערך "תפילה ותחנונים בצום שק ואפר",^{מג} אחרי התבוננו על דבר הקץ בספר ירמיה. כי גאולת בבל בימי כורש לא הייתה בעינינו גאולה שלמה, והמקדש אשר בנה זרובבל היה כאין בעיניו כמקדש שמם, ודבר זה אי אפשר להיות בימי דריוש הסתספש שאחרי כמביז, כי הסתספש לא היה מלך בן מלך, ובשנה הראשונה למלכו לא היה מקום למליצת "מקדשך השמם", כי לא היה עוד בניין כלל, כי יסוד הבית שלפני דריוש הסתספש לא נחשב ליסוד כל עיקר, כי רק היסוד שנוסד בכ"ד בכסלו למלך זה נחשב ליסוד גמור, ואיך ידבר דניאל על מקדש קיים בשנה האחת לדריוש הראשון. אלא על כורחנו פרשה זו נאמרה בפי אחד מבני בניו של דניאל, בימי דריוש המדי. ואפשר כי השנה הזאת שנת המר לארץ בעבור ארבעה מלכים על כסא פרס: ארתחשטא, קשרקשש השני, סוגדין ודריוש המדי, היתה קשה לישראל שכל חליפות הרוח מזיקות לו. על כן התפלל לה' להחיש את הגאולה העתידה, ולא חשב את גאולת

מב. דניאל ט.א.

מג. דניאל ט.ג.

בבל לגאולה שלמה, כאשר לא חשב אותה גם מלאכי הנביא... אלא על כורחנו אנו אומרים כי דריוש האמור בפרשה ו [בספר דניאל] אינו דריוש הראשון אלא דריוש השני, שהגויים קוראים לו נותוש. הוא היה באמת קודם למושל ששמו כורש, אך לא כורש הראשון, כי אם לכורש השני שהוא בן לדריוש נותוש זה.

כיון שדניאל מדבר על בית המקדש השמם, לא ייתכן לומר שדניאל זה הוא דניאל שהיה בימיו של דריוש הראשון, שהרי בימיו בית המקדש כלל לא היה בנוי. חייבים אנו אפוא לומר שדניאל השני חי בתקופתו של דריוש השני, והוא התאבל על כך שבית המקדש השני, שהיה בנוי בימיו, עומד שומם, ואינו בניין מפואר כמו בית המקדש הראשון. משום כך הוא לא החשיב כלל את גאולת בבל, וביקש מה' שיגאל את בני ישראל גאולה שלמה.

דבריו של הרב יעבץ קשים מכמה בחינות. תחילה נדון בהסתמכותו על גרסה אחרת ב"סדר עולם", ולפיה לדעת חכמים מלכי פרס מלכו מאתיים וחמישים שנה. על כך יש לשאול שלוש שאלות:

א. כפי שהוא כותב בעצמו, חז"ל קבעו את מניין שנות העולם וביארו את נבואתו של ירמיהו הנביא על פי שיטתו של רבי יוסי. מדוע התלמוד מסתמך בכל מקום על דעת יחיד? יתרה מכך, בשום מקום חז"ל אינם מציינים שיש בעניין זה שיטה אחרת, החולקת על רבי יוסי.

ב. מלבד זאת, קשה מאוד לומר שאכן יש גרסה אחרת בסדר עולם, ולפיה מלכי פרס מלכו מאתיים וחמישים שנה. נצטט את דברי ה"סדר עולם" בשלמותם לפי הגרסה שעליה מסתמך הרב יעבץ: "ואין אתה מוצא לפרס מלכים אלא שניים, כורש ודריוש, ולמדי שניים, דריוש ואחשוורוש, אלא הוא כורש, הוא דריוש, הוא ארתחשסתא, לפי שכל המלכות נקראת ארתחשסתא, כל שני מלכי מדי ופרס חמישים ומאתיים ושתים שנה". לפי גרסתו של הרב יעבץ, יש במשפט זה סתירה מיניה וביה. חכמים מונים מאתיים וחמישים שנה למלכי פרס, ומצד שני אומרים שהיו רק ארבעה מלכים לפרס ולמדי. האם לדעת

הרב יעבץ יש לאמץ את דברי "סדר עולם" לפי הגרסה שהביא באשר למניין השנים, ולהתעלם מדבריו באשר למספר המלכים?^מ גם היעבץ והגר"א בהגהותיהם לסדר עולם מעירים שהנוסח הנכון הוא חמישים ושתיים שנה.^מ

לאחרונה יצאה מהדורה מדעית של סדר עולם בידי פרופסור חיים מיליקובסקי, והוא אינו מביא שם כלל גרסה זו, שמלכות פרס עמדה מאתיים וחמישים שנה, משום שגרסה זו אינה מופיעה כלל בכתבי היד של סדר עולם, והיא אף אינה מתאימה לשאר הדברים שנאמרו באותה פסקה, כפי שביארנו לעיל.^מ מסתבר אפוא שהגרסה המשובשת הוכנסה לספרים על מנת להתאים את דברי הסדר עולם לשיטת ההיסטוריונים.

ג. גם אם נודה שיש גרסה כזו, שהתקופה הפרסית נמשכה מאתיים וחמישים שנה, מספר זה עדיין אינו מתאים למניין השנים של מלכות פרס לפי ההיסטוריונים. אמנם הפער קטן, אך הוא עדיין משמעותי.

גם ניסיונו של הרב יעבץ להסביר את שיטת רבי יוסי בן חלפתא לפי שיטתו - קשה, ואף אינה עולה בקנה אחד עם שיטת ההיסטוריונים:

א. קשה לומר שרבי יוסי מונה את שנות כל המלכויות במלואן החל

מד. אמנם מרן הרב הנזיר, רבי דוד כהן זצ"ל, בביאוריו לספר הכוזרי (חלק א', עמוד נט') העיר ששינוי הנוסח והתיקון נעשה הפוך: הנוסח בתחילה היה שמלכות פרס הייתה חמישים ומאתיים שנה, ובאו והגיהו "חמישים ושתיים שנה" כדי ליישב את הדברים לפי שיטת רבי יוסי. על כך העיר הרב הנזיר שהתיקון מיותר. וראה בהערות שם, שבכתבי היד של מרן הרב הנזיר הובא הסבר לגרסה שמלכות פרס נמשכה חמישים ושתיים שנה, אלא שהדף לא ניתן לפיענוח בגלל הקרעים שבו, וחבל על דאבדן. במקום אחר (בביאוריו לספר הכוזרי מאמר שלישי, חלק ב', עמוד צב'), הוא כותב שניתן להסביר שבעל סדר עולם סבר שמלכות פרס נמשכה מאתיים וחמישים שנה למרות שלפני כן הוא מנה רק שלושה מלכים, משום שבאותם מאתיים וחמישים שנה נכללים גם מלכי מדי ששלטו על פרס וגם מלכי פרס ששלטו על מדי, בעוד שלפני כן נמנו רק שלושת מלכי פרס.

מה. סדר עולם, מהדורת ורשא, תרס"ה.

מו. מיליקובסקי מביא גרסה זו (יחד עם גרסאות נוספות אחרות שהוצעו כפיתרון לבעיה), רק במסגרת סקירה של הפתרונות שהוצעו (חלק ב', עמוד 468), אך לא כגרסה שיש לה מקור בכתבי היד.

ממלכות יוון ועד חורבן בית המקדש, ורק כשהוא דן בממלכות פרס הוא אינו מתכוון לקבוע את מניין השנים המדויק שלה.

ב. מדוע למנות את שנות מלכותו של כורש מעת שהוא כבש את לוד? היה מן הראוי למנות את שנות מלכותו מהשנה שבה הוא עלה לשלטון או מאירוע משמעותי אחר (כגון כיבוש ממלכת בבל, ששינה את פני העולם), ולא מאז שכבש את ממלכת לוד.

בנוסף, גם הניסיון לומר שספר דניאל מורכב מחזיונות של שני אנשים ששמו היה דניאל, קשה מאוד:

א. חז"ל לא אמרו בשום מקום שהיו שני אנשים ששמו היה דניאל. לולי כבודו של הרב יעבץ, שהיה כאמור תלמיד חכם גדול, וזכה לכבוד מאת מרן הראי"ה קוק, היה ניתן לומר שדבריו מזכירים דברים דומים שנכתבו בידי מבקרי המקרא, הנוהגים לייחס ספרים מספרי המקרא שלפי מסורתנו הם של מחבר אחד, לשני מחברים שונים.

ב. חז"ל אומרים שהנביא מלאכי הוא עזרא הסופר.^מ חז"ל אומרים גם^מ שאנשי כנסת הגדולה כתבו את ספר דניאל, ורש"י מסביר שהכוונה היא לחגי זכריה ומלאכי. לפי הרב יעבץ, עזרא הסופר חי בתקופת כורש, בזמנו של דניאל הראשון, וממילא הוא לא היה יכול לכתוב את דברי דניאל השני.^מ

בספרים ובמאמרים שונים שהתייחסו לנושא זה, פורסם שמרן הרב צבי יהודה קוק זצ"ל הדריך את הרב יוסף ברמסון (שלימד היסטוריה בישיבת ירושלים לצעירים במשך שנים רבות), ללמד את תלמידיו על פי שיטתו של הרב יעבץ, למרות ששיטתו סותרת את שיטת חז"ל. הדברים הובאו ביחס לשיטתו של

מז. מגילה טו,א. עיין להלן במאמר ז' שם הרחבנו בנושא.

מח. בבא בתרא טו,א.

מט. עיין בספר דורות ראשונים, כרך א', תקופת המקרא, שכתב שעזרא הסופר הוא שהקים את המוסד של אנשי כנסת הגדולה וכך משמע גם מהקדמתו של הרמב"ם למשנה. עיין בהמשך במאמר ט', שם הרחבנו בעניינם של אנשי כנסת הגדולה ומשמע שם שהמוסד "הכנסת הגדולה" התקיים במשך כדור אחד.

הרב יעבץ בעניין שנות מלכי פרס ומספר המלכים שעמדו לאומה זו, העומדת בניגוד להבנה המקובלת בדברי חז"ל. ממקורות אלה משמע שהרצי"ה הדריך את הרב ברמסון לאמץ את שיטת הרב יעבץ בעניין שנות מלכי פרס.

אולם כאשר שוחחתי בעניין זה עם הרב ברמסון שליט"א,¹ הוא אמר לי שבשיחתו עם הרצי"ה לא עלתה כלל סוגיית מלכי פרס. לדבריו, כאשר החל ללמד היסטוריה, הוא רצה להשתמש בספר לימוד שהיה כבר בשימוש בישיבה אחרת. אולם, לאחר בדיקת הספר, התברר שספר זה היה מבוסס על תכנים בעייתיים לאדם ששומר תורה ומצוות והיו בו סתירות למסורת של תורה. משכך, פנה הרב ברמסון אל מרן הרצי"ה ושאל אותו באיזה ספר ישתמש על מנת ללמד את תלמידיו. מרן הרצי"ה ענה לו שישתמש בספר "דורות הראשונים" לרב יצחק אייזיק הלוי, אך תוך כדי דיבור חזר בו ואמר שהלימוד מתוך דורות הראשונים יהיה מסובך מידי עבור התלמידים הצעירים, ולכן הציע ללמוד מתוך ספריו של הרב יעבץ. במעמד זה, הרב ברמסון לא היה מודע כלל לסתירה שהייתה בין שיטתו של הרב יעבץ לשיטת חז"ל והנושא כלל לא עלה בשיחה.

לאחר שהעליתי את הדברים על הכתב ביקשתי מהרב ברמסון לעבור על הדברים כדי לוודא שהם נכונים ומדויקים ולקבל את רשותו לפרסם אותם. הרב ברמסון ענה לי שהדברים כתובים מילה במילה (כלשונו) והרשה לפרסם אותם.

לשאלתי כיצד ייתכן שהרב צבי יהודה זצ"ל הדריך אותנו ללמד על פי הרב יעבץ למרות שהוא סותר את חז"ל לפחות במקום אחד - בכרונולוגיה של מלכי פרס, ענה לי הרב ברמסון שברור לו שהרצי"ה הכיר את עמדתו החריגה של הרב יעבץ בעניין מלכי פרס, ובכל זאת הוא המליץ ללמוד מספריו של הרב יעבץ, משום שברוב הדברים ניתן לסמוך עליו.

שיטת בעל "דורות הראשונים"

אחד מחוקרי ההיסטוריה בדורות האחרונים הוא הרב יצחק אייזיק הלוי רבינוביץ, מחבר ספר דורות הראשונים. הרב יצחק אייזיק הלוי היה מהתלמידים המובחרים של ישיבת וולוז'ין והוא מונה לגבאי הישיבה - תפקיד מכובד שניתן

1. בערב שבת קודש פרשת משפטים, תשע"ה.

רק לאישי ציבור חשובים, והיה ממייסדי אגודת ישראל (להלן ריא"ה). הוא ניהל חליפת מכתבים עם מרן הראי"ה קוק זצ"ל, והרב זצ"ל אף השתמש בספרו "דורות הראשונים" בשיעוריו בישיבתו ביפו.^{נא} כפי שהובא לעיל, כאשר הרב ברמסון שליט"א שאל את מרן הרצי"ה קוק זצ"ל באיזה ספר להשתמש להוראת ההיסטוריה, ענה מרן הרצי"ה בתחילה שיש להשתמש בספר דורות הראשונים (אלא שאחר כך חזר בו, כמובא לעיל).

יש שרצו לטעון שמחבר דורות הראשונים הסכים עם שיטת הכרונולוגיה המקובלת במחקר ההיסטורי. נביא תחילה את דברי פרופסור מרדכי ברויאר בעניין זה:

עתה נסקור בקצרה את דרך טיפולם של היסטוריונים בני הדורות האחרונים, מאמינים בני מאמינים, בשאלת אי ההתאמה שבין הכרונולוגיה של בעל סדר עולם לבין הכרונולוגיה המדעית המקובלת לגבי שנות מלכי פרס. אישים אלה, יש ביניהם תלמידי חכמים ובני תורה, וכולם מוכנים ומזומנים היו ללחום מלחמתה של תורה ואמונה כנגד אנשי מדע, מבני ברית ומשאינם בני ברית, שכפרו בתורה מן השמים, בנבואת אמת ובאמונת חכמים.

ראש וראשון ביניהם היה הגאון רבי יצחק אייזיק הלוי ז"ל. בחיבורו הגדול ורב הכרכים "דורות הראשונים", הניח את היסוד למחקר ההיסטוריה שאינו מש מאוהלה של תורה ואמונה, ועם זאת אינו מתעלם ממסקנותיו האמתיות של מדע ההיסטוריה הכללי. כל מי שמצוי אצל דורות הראשונים יודע, שאילו היה המחבר סבור שיש להקפיד בעניין הכרונולוגיה של מלכות פרס על דיוק משמעותם הפשוטה והמילולית של דברי חז"ל, כי אז לא היה מהסס אף רגע אחד להקדיש לכך ממיטב הכתיבה החריפה והלוהטת שלו. והנה מתברר שרבי יצחק אייזיק הלוי

נא. איגרות הראי"ה, איגרת רעב: "ספרו הגדול החביב עלי חבת נשמה, נחשב אצלנו לאחד הלימודים החשובים מאוד. ולפעמים אני מרצה לפנייהם פרקים מתוכו, בהוספת השקפות. ואקווה בעזרת ה' יתברך כשיסודר העניין יותר, שיחזיק ספרו דמר, וכל הלימודים והעיונים המתלווים אליו, מקום גדול והגון מאוד".

מתעלם בחיבורו לחלוטין מבעיית הכרונולוגיה של מלכות פרס. את ההסבר לכך נמצא בכרך ב' (דפוס הצילום) עמוד 466, שם כותב המחבר: "אבל רבותינו לא היה מלאכתם חקירת דברי הימים".³¹

הוכחתו של פרופסור ברויאר נשענת על משענת קנה רצוף. כיצד ייתכן להוכיח משתיקתו של ריא"ה את שיטתו? שתיקה אינה מהווה ראיה. גם הציטוט שהובא כדי להביא סעד להוכחתו "אבל רבותינו לא היה מלאכתם חקירת דברי הימים" הוצא מהקשרו. בעל דורות הראשונים התייחס שם לנקודה ספציפית בדברי בעלי התוספות, ובניגוד לדבריו של הרב ברויאר, הוא לא התכוון כלל לומר שחז"ל לא ייחסו חשיבות להיסטוריה. יתרה מכך, התייחסותם של חז"ל לכרונולוגיה הפרסית יוצרת את הבסיס להסבר פסוקים רבים בספרי ירמיה, דניאל ועזרא, ואי אפשר אפוא לומר שחז"ל לא דקדקו בעניינים אלה, שכן הם נוגעים לפרשנות המקרא.

יתרה מכך: כל מי שמצוי בספרי "דורות הראשונים" יודע שבעל "דורות הראשונים" מרבה לבקר את ההיסטוריונים ולבסס את דברי חז"ל. לאורך ספריו הוא מרבה להטיל חיצים ביוסף בן מתתיהו ולערער על סמכותו כהיסטוריון אמין. גם אם נאמר שריא"ה התכוון לומר שאין לסמוך על חכמים בעניינים היסטוריים (וברור מתוך ההקשר שלא התכוון לכך), האם ניתן לסמוך על יוסף בן מתתיהו בקביעת ההיסטוריה?

יתרה מכך: ריא"ה כותב במפורש שיש נושאים שהוא איננו מתייחס אליהם בספריו. כך הוא כתב באיגרת לרב זאב יעבץ:

אמנם גם זולת זה הנני מגלה דרכי, כי אף שכן הדבר שמעולם לא עלה על דעתי לכתוב דברי המשנה והתלמוד, כי אם דברי האומה, והמשנה והתלמוד בכללם, אבל בנוגע לאומה בכללה, עלי לדעת כי הדברים הנמצאים אצל יאזעפוס או באגדות מפורסמות לכל, אין אני מספר ואין חיבורי עשוי לכך. תכלית חיבורי להפיץ אור על כל המעשים הגדולים, עד שיגלו ויראו לפנינו כל מראה פני האומה בכל שרטוטי הקווים ובהעניינים

נב. "הוראת ההיסטוריה ואמונת חכמים", בתוך שמעתין 36, אייר תשל"ג.

הנוצצות והמבריקות. ובכל אור זרוע אשר היה לאבותינו אבל כל שאין זה נוגע לאומה ולכל איברי האומה, והינם יחד עם זה גם דברים ידועים ומפורסמים, אין זה מעין מלאכתי ואין חיבורי עשוי לכך.²¹

ריא"ה קבע שני קריטריונים כדי להכליל נושא בספריו. התנאי הראשון - שהדברים יגעו "לאומה ולכל איברי האומה". התנאי השני - שהדברים לא יהיו ידועים כבר ומפורסמים. ייתכן שהוא לא התייחס לנושא הכרונולוגיה משום שהוא חשב שהשיטות השונות כבר ידועות, ואין לו מה לחדש בעניין וייתכן שהיו סיבות אחרות לכך שהתעלם מנושא זה. קשה לקבוע ששתיקה נחשבת כראיה.

אולם העיסוק בבירור דעתו של ריא"ה נמשך. בשנת תשנ"ז יצא לאור ספרו של מיטשל פירסט, "Jewish History In Conflict" (בעברית: היסטוריה יהודית בקונפליקט), הסוקר את השיטות השונות בעניין הכרונולוגיה הפרסית והסבר הסתירה בין חז"ל וההיסטוריונים (הספר מבוסס על עבודת גמר לתואר השני בישיבה אוניברסיטה). פירסט כותב שריא"ה אימץ את הכרונולוגיה של ההיסטוריונים והתעלם מהכרונולוגיה של בעל סדר עולם, שכן הוא כותב שאחשוורוש שבמגילת אסתר הוא מלך פרס הנקרא Xeres. נביא את דברי בעל הדורות ראשונים שמהם מוכיח פירסט את דבריו:

ולפי העולה גם מתוך הכתובים בספר עזרא, היה אחשוורוש Xerxes קודם לארתחשסתא.²²

הקביעה שאחשוורוש הוא המלך הנקרא Xerxes מתאימה לכרונולוגיה על פי ההיסטוריונים, ומכאן מסיק פירסט שריא"ה התעלם מהכרונולוגיה של בעל סדר עולם. ברם דבריו תמוהים ביותר.

ראשית, פירסט עצמו טען בהערה שם שריא"ה התעלם לגמרי מהכרונולוגיה

ג. אגרות הרב יצחק אייזיק הלוי, עמוד 123.

ד. דורות הראשונים, כרך א', תקופת המקרא, עמוד 262. בעז"ה באוצר מפרשי התנ"ך על מגילת אסתר, נעסוק בהרחבה בזיהוי המלך אחשוורוש.

הפרסית, ואם כן כיצד ייתכן לומר שהוא אימץ את הכרונולוגיה של ההיסטוריונים? לכל היותר ניתן לומר שריא"ה לא אימץ שום כרונולוגיה.

שנית, הדברים שכתב ריא"ה במקום אחר אינם מתאימים לכרונולוגיה כפי שהובאה על ידי רבי עזריה מן האדומים. אחת מהוכחותיו של רבי עזריה מן האדומים לאימוץ הכרונולוגיה של ההיסטוריונים היא שהכרונולוגיה של חז"ל אין בה די שנים כדי להכניס בה שישה דורות של כוהנים גדולים לפני אלכסנדר מוקדון. לדבריו, שמעון הצדיק פגש את אלכסנדר מוקדון לאחר שכבר היה כוהן הגדול כמה שנים, ומרווח השנים שבין הכוהן הגדול אלישיב ששירת בשנת השלושים ושתיים לארתחשסתא ועד לשמעון הצדיק, איננו מספיק לכהונת שלושה כוהנים גדולים נוספים. אולם, ריא"ה מסביר את פגישת אלכסנדר מוקדון ושמעון הצדיק באופן קצת שונה:

ועל כן הנה בנוגע לזמנו, אין שום סתירה בין דברי הברייתות בגמרא לדברי יאזעפוס. כי אף שבברייתות ההם נאמר כי שמעון הצדיק יצא לקראת אלכסנדר מוקדון בחרון אפו לירושלים, יאמר כי היה אז ידוע זקנו של שמעון הצדיק כוהן גדול.

הנה כן הדבר כדברי יאזעפוס, כי הכוהן הגדול המשמש בשם כוהן גדול היה אז ידוע, אבל בהיות ידוע אז כבר זקן גדול, ושמעון הצדיק נכדו כבר היה אז לאיש... ובהיות שמעון הצדיק לבד גודלו בתורה ובמעשים אשר בטחו בו הכוהנים והעם, כי ייעזר בעזר ה' על יראיו, הנה היה גם מראהו כמלאך ה' בהוד נורא... כי על כן נבחר ללכת במלאכות עמו בראש הכוהנים והעם לקראת אלכסנדר.²¹

שמעון הצדיק עדיין לא היה כוהן גדול בשעה שהוא יצא לקראת אלכסנדר מוקדון. ידוע היה עדיין הכוהן גדול, אלא שהוא היה זקן. שמעון הצדיק שהיה מוכר כאדם צדיק, נבחר למלא את מקום אבותיו ולפיכך יצא הוא לקבל את פניו של אלכסנדר מוקדון. אם מאחרים מעט את זמן כהונתו של שמעון הצדיק ככוהן גדול, ניתן לפרוס את שנות כהונתם של ששת הכוהנים הגדולים על פני

נה. דורות הראשונים, מהדורת צילום, כרך ב', תחילת פרק יב'.

תקופה ארוכה מעט יותר, והקושיות של רבי עזריה מן האדומים קשות קצת פחות, אם כי עדיין מדובר על מספר שנים מועט לכהונה של שישה דורות.

ההסבר של ד"ר חפץ

ד"ר חיים חפץ פרסם מאמר מרתק המברר באופן יסודי את סוגיית הכרונולוגיה של מלכי פרס.¹² הוא טען שדי בכמה התאמות קטנות, אך משמעותיות, כדי ליצור תיאום בין הכרונולוגיה של חז"ל והכרונולוגיה של ההיסטוריונים. קצרה היריעה מלהביא כאן את כל טענותיו (מאמרו משתרע על פני כמעט 80 עמודים), אך נביא את עיקריהן.

ד"ר חפץ טוען שפעמים שההיסטוריונים של העת העתיקה איחדו שתי דמויות לדמות אחת. לאורך ההיסטוריה היו שני מלכים ששמן היה כורש, שני מלכים ששמן היה ארתחשסתא ושני מלכים ששמן היה דרוש, וההיסטוריונים איחדו את הסיפורים שסופרו עליהם, למרות שמדובר בדמויות שונות בתכלית, שלעתים המרחק ביניהם היה עשרות ומאות שנים.

כורש הראשון, אשר מלך בערך בשנת 559 לפני הספירה, אינו כורש המוזכר בספר עזרא. כורש שעליו מסופר בספר עזרא מלך בתקופתו של ארתחשסתא הראשון (ראה עליו להלן). ההיסטוריונים היוונים שמעו סיפורים שונים על מלך ששמו כורש, אלא שהם ערבבו בין הדמויות, ולפיכך הם ייחסו דברים שנאמרו על כורש הראשון (שמלך בזמן שבית המקדש הראשון היה קיים) לכורש השני. ממילא, שיבת ציון נדחית במאה שנים ויותר (!) מהמקובל במחקר ההיסטורי - פער השנים בין שני המלכים שנקראו כורש.

כורש לא שלט לבדו באימפריה הפרסית. הוא אמנם שלט על פרס לאחר מות חותנו דרוש, אך באותו זמן שלט גם גיסו, אחשוורוש, על מדי. אחשוורוש טען שהוא, כבנו של דרוש המדי, ראוי להיות השליט היחיד של הממלכה, ועל כן הוא נלחם נגד כורש עד לניצחונו (של אחשוורוש), בשנה השלישית למלכותו. המשתה שעליו מסופר במגילת אסתר נערך כחגיגת ניצחון על כורש. לטענתו של ד"ר חפץ, דמותו של אחשוורוש מייצגת שלוש דמויות שונות של

12. בכתב העת "מגדים" גיליון יד', סיון תשנ"א.

מלכים, לפי המקובל במחקר ההיסטורי: חשיארש (כסרכסס), ארתחשסתא השני וארתחשסתא השלישי. זיהוים של שלושה מלכים אלו כמלך אחד ויחיד, מצמצם מאוד את מספר השנים של מלכות פרס.

לשיטתו של ד"ר חפץ, גם המלכים ששמם היה דריוש (לפי המחקר ההיסטורי היו ארבעה כאלה: אחד לפני כורש ושלושה אחריו), אינם אלא שני מלכים. דריוש המדי, שעליו מסופר בספר דניאל, אשר מלך לפני כורש ודריוש השני - אינם אלא אדם אחד. דריוש הראשון ודריוש השלישי אף הם אינם אלא אדם אחד - הוא המלך שהתיר לבנות את בית המקדש לאחר הפסקת הבניין על ידי כורש, והוא המלך שנוצח על ידי אלכסנדר מוקדון.

לסיכום, ד"ר חפץ מצמצם את מספר שנות השלטון הפרסי בשלוש דרכים עיקריות:

א. הקדמת חלק מהסיפורים המיוחסים לכורש השני לתקופתו של כורש הראשון, כך שבית המקדש הראשון היה בנוי בתקופתו של כורש הראשון ולא בתקופתו של כורש השני. כורש הראשון איננו נחשב בכרונולוגיה של חז"ל, היות והממלכה הפרסית לא הייתה עצמאית בתקופתו.

ב. איחוד דמויות של חלק מהמלכים (כך מתברר שחשיארש, ארתחשסתא הראשון וארתחשסתא השני אינם אלא המלך אחשוורוש, ושארבעת המלכים הנקראים דריוש - אינם אלא שני מלכים).

ג. הקבלה בין שנות שלטונם של חלק מהמלכים, שפעלו באותן שנים ונלחמו זה בזה, ושניהם נמנו כמלכים (כגון כנבוזי ואחשוורוש).

בטבלה הבאה, נביא את עיקר הכרונולוגיה לפי הצעתו של פרופסור חפץ.

סדר האירועים לפי פרופסור חפץ	אירוע לפי חז"ל בשנים אלו	אירוע משמעותי לפי ההיסטוריונים	מלך פרס לפי ההיסטוריונים	השנה לפני הספירה הנוצרית	
	בית המקדש הראשון עדיין היה קיים.	הצהרת כורש וייסוד בית המקדש השני.	כורש	529-559	1
לא מוזכר במסורת היהודית כיון שלא בא במגע עם בני ישראל. בתקופתו מלך גם אחשוורוש.			כנבוזי	522-529	2
דריוש המדי שהכניע את בלשצר מלך בבל.	בית המקדש הראשון עדיין היה קיים חלק מהשנים. התחלת גלות בבל.	חידוש בניית בית המקדש השני וסיומו.	דריוש הראשון	486-522	3
הרכבה בין אחשוורוש הסב לבין אחשוורוש ממגילת אסתר.			חשיארש (כסרכס)	465-486	4
כיבוש נינוה על ידי נבוכדנצר ובן בריתו אחשוורוש.		עליית עזרא, מינוי נחמיה לפחה.	ארתחשסתא הראשון	425-465	5
			דריוש השני	404-425	6
כיבוש בבל על ידי כורש השני ודריוש בנו של אחשוורוש המדי. הצהרת כורש. אחשוורוש (ארתחשסתא השני) נלחם נגד כורש ומנצח אותו.			ארתחשסתא השני	359-404	7
			ארתחשסתא השלישי	338-359	8
			ארסס	336-338	9
היתר לבנות את בית המקדש.	שיבת ציון		דריוש השלישי	331-336	10

ניתן אפוא לראות שהתיאוריה של פרופסור חפץ שלפיה ההיסטוריונים חיברו דמויות שונות לכדי דמות אחת, מסייעת בצמצום ימי הממלכה הפרסית וביצירת התאמה בין הכרונולוגיה על פי חז"ל לבין ההיסטוריה הפרסית.

הסבר הרב שוואב

הרב שמעון שוואב, רבה של קהילת עדת ישורון במנהטן, בספרו *selected speeches* (עמודים 255-285) כתב שיש לאמץ את שיטת ההיסטוריונים לגבי הכרונולוגיה של מלכי פרס. לשיטתו, חז"ל העלימו בכוונה את מניין השנים של מלכי פרס, כדי לטשטש את חישובי הקץ המופיעים בספר דניאל.

חידושו של הרב שוואב אינו מסתכם בהנחה זו. לדבריו, מעת היווצרותו של העם היהודי, הוא מנה את מניין שנותיו לפי מניין השנים מאז בריאת העולם. אולם לאחר הכיבוש היווני בימי אלכסנדר מוקדון החלו היהודים למנות את השנים לפי מניין השטרות (מניין המוכר לנו שהיה בשימוש אצל הגאונים והראשונים), ולאחר מכן, בתקופת הגאונים, חזר רוב העם היהודי למנות את מספר השנים לפי מניין שנות העולם. לדבריו, ההחלפה בין שיטות המניין, נועדה להסוות את העובדה שחז"ל הורידו 168 שנים ממניין שנות מלכי פרס, כדי למנוע את הבנת נבואות הקץ שבספר דניאל.

נמצא שלפי דברי הרב שוואב המניין שאנו מונים כיום לבריאת העולם - אינו נכון, משום שחז"ל "שיבשו" אותו בכוונה. אולם מדברי רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי נראה שאי אפשר לומר כן, שכן הוא מוכיח את חידוש העולם ממניין שנות העולם:

אמר הכוזרי:

גם זה תימה אם יש אצלכם מניין ברור מבריאת העולם.

אמר החבר:

בו אנו מונים, ואין בין שני יהודים מחלוקת מהודו ועד כוש.

אמר הכוזרי:

וכמה אתם מונים היום?

אמר החבר:

ארבעת אלפים וחמש מאות, ופרטם מבואר בספר החומש שלנו מימות אדם ושת ואנוש, עד נח, עד שם ועבר, אל אברהם יצחק ויעקב עד משה... ואנחנו קיבלנו מניין שני הקדמונים ממשה, ונדע מה שיש ממשה ועד עתה.

אמר הכוזרי:

זה הפרט מרחיק המחשבה הרעה מן הלב מהכזב וההסכמה. כי דבר זה אי אפשר שיסכימו אליו עשרה מבלי שיתבלבלו ויגלו סוד הסכמותם, או ידחו דברי מי שירצה לברר אצלם דבר כזה, כל שכן המונים רבים, והמניין קרוב, אין הכזב והשקר יכול להיכנס אליו.¹²

לפי רבי יהודה הלוי, ההסכמה על מניין מקובל מבריאת העולם מוכיחה את חידוש העולם, אחד מיסודות האמונה היהודית. אליבא דריה"ל, משה רבנו העביר במסורת את מניין השנים שעברו מאז בריאת העולם ועד ימיו, ואנו יודעים את מספר השנים שעברו מזמנו של משה רבנו ועד ימינו. לפי הסברו של הרב שוואב, הוכחתו של רבי יהודה הלוי נופלת, משום שדורות רבים לא ידעו את מניין השנים לבריאת העולם, עד שבשלב מסוים יכלו חז"ל להטעות עם שלם במניין השנים ולעבור לשימוש במניין השטרות.

נקודה נוספת שיש בה לערער את הנחתו של הרב שוואב, נוגעת לאיסור חישוב הקץ. נביא על כך את דברי האברבנאל:

ולכן קראו לאלה מחשבי קיצין מלשון מחשבי תקופות ומזלות. אבל לא גינו חכמים בדבריהם מי שיחקור ויבין את הקץ מתוך דברי הנביאים ומדברים ברוח הקודש, כי כה היה משפטם כל הימים לתת אותות ומופתים לדור שבן דוד בא בו ובהגבלת עתו מדברי דניאל. וזה היה דעת אחרוני חכמינו הגאון הנזכר, ורש"י והרב אברהם ברבי חייא והרמב"ן

¹² ספר הכוזרי, מאמר ראשון, מד - מח. יש להעיר שאמנם יש פער של שנה אחת בין המניינים לבריאת העולם. עיין מאמרו של הרב ד"ר שי ואלטר, המעיין, טבת תשע"ג. יש לציין שהמערער הראשי על קיום קדום של מניין לבריאת העולם הוא רבי עזריה מן האדומים שהובא לעיל, המערער על כל המניינים המקובלים אצלנו.

וזולתם, וגם כפי הוראות המחברות העליונות אינו בלתי ראוי ולא מגונה שיבוקש עת הגאולה וקיצה כשיהיה הדבר בתנאי הכרחי והוא הרצון האלוהי ומהשגחתו העליונה...

ויצטרך גם כן בזה העיון תנאי אחר, בין שיהיה על פי כתבי הקודש או לפי המערכת השמיימית, והוא להודיע בתחילת הדברים, שכל מה שיאמר בזה הוא כפי הסברא הפשוטה, ואפשר שלא יהיה כן, ועל כל פנים נחכה לו, כי בא יבא ולא יאחר.^{נב}

האברבנאל קובע שמותר לחשב את הקץ בשני תנאים. הראשון: שהחשוב יהיה מבוסס על הכתובים ולא על התקופות והמזלות. השני: שהאדם המחשב את הקץ ידע שהחשוב שלו אינו אלא סברא בעלמא, וגם אם הוא החשוב ימצא מוטעה, הוא לא יתיימש מהגאולה וימשיך לחכות למשיח.

חכמינו ניסו לאורך כל הדורות להסביר את קץ הגאולה על פי הפסוקים. די להתבונן בספר דניאל ולראות שהפרשנים השונים (כמו רס"ג, רש"י, אבן עזרא, רלב"ג, ועוד רבים) ניסו להסביר את הפסוקים העוסקים בזמן הקץ ולחשב על פיהם את זמן הגאולה העתידה. כיצד ייתכן הדבר שמצד אחד חכמים הטעו אותנו בכוונה תחילה, ושמצד שני הפרשנים ניסו להסביר את זמן הגאולה על פי ההטעיה הזו? כיצד ייתכן שהגמרא מתבססת על ההטעיה בעניין מניין השנים ומסבירה את הפסוקים בנבואת ירמיהו ואת סדר השתלשלות הדורות על פי אותה הטעיה?

לאור כל האמור, אין כל פלא שהרב שוואב כתב בסוף דבריו שכשם שהוא קיבל שכר על הדרישה, כך הוא יקבל שכר על הפרישה. הוא אמנם סיכם את דבריו ואמר שהוא מקווה שהניתוח ההיסטורי שלו של תקופת פרס יתרום לחקר ההיסטוריה, אך הוא עצמו נרתע ממסקנותיו, ולדידו, מניין שנות העולם זהה למניין שאנו מונים - ללא השמטת 168 שנה. פלא אפוא על רבים המביאים את החידוש שחידש הרב שוואב, ואינם מביאים את ההסתייגות שלו עצמו מדבריו.

נח. מעיני הישועה, מעיין א', תמר ב'.

הסבר דעת סופרים

הרב חיים דב רבינוביץ, בפירוש "דעת סופרים" לספר עזרא, מביא בכמה מקומות^ט הסבר נוסף להופעת שמות מלכים נוספים על המלכים שמנו חז"ל. לשיטתו, היו אנשים שהיו בתפקיד שלטוני מכובד ובמעמד רם, והם קראו לעצמם מלכים, למרות שהיה מעליהם מלך שהוא היה השליט הגבוה שקיבל את ההחלטות החשובות. אחד מבעלי התפקידים הללו נקרא "ארתחשסתא". המסקנה העולה מדבריו היא שבאמת היו רק ארבעה מלכים של ממש, כפי שכתבו חז"ל, אלא שהיו להם סגנים ושליטי מחוזות שנקראו גם כן מלכים.

כפי שראינו, המחקר ההיסטורי סותר את חז"ל בשתי נקודות: במניין המלכים שמלכו על פרס ובמספר השנים שהתקיימה ממלכת פרס. הסברו של בעל דעת סופרים אמנם מסביר כיצד המחקר מונה מלכים רבים יותר מחז"ל (משום שהם מנו גם בעלי תפקידים אחרים כמלכים מן המניין), אך אינו מסביר את הפער בין שנותיה של ממלכת פרס לפי חז"ל לבין שנותיה לפי המחקר. גם אם נאמר שהמחקר הוסיף שנים כדי למצוא מקום למלכים נוספים, לא ניתן עדיין להסביר את רצף האירועים על פי המחקר. אירועים רבים וממצאים רבים אינם מוצאים את פתרונם גם אם נסביר שהטעות של המחקר נובעת מכך שהחוקרים מנו גם מלכים שלא מלכו על הממלכה כולה.

פרופסור חיים מיליקובסקי, במהדורתו המדעית לסדר עולם^פ, קובע שבעל סדר עולם הגיע למסקנה שארתחשסתא הוא שם כולל לכל מלכי פרס, משום שלא נותרו לו שנים להכניס בהן עוד מלך.^ק כפי שראינו, שנותיה של האימפריה הפרסית אינן אלא חמישים ושתיים שנה. כאשר מחשבים את שנות המלכים (שלוש שנים לכורש, ארבע עשרה שנים לאחשוורוש ושלושים ושש שנים לדריוש), אין מקום למלך נוסף ששמו ארתחשסתא. לכן הגיע בעל סדר עולם למסקנה שלא היה מלך מסוים בשם ארתחשסתא, אלא "ארתחשסתא"

ט. ראה למשל בפירוש לעזרא ד.ה.

ס. כרך ב', עמוד 474.

סא. עיין במאמר הבא העוסק בזהותו של ארתחשסתא.

הוא שם כולל לכל מלכי פרס, כמו שהשם פרעה הוא שם כולל לכל מלכי מצרים.

שיטת הרב אלכסנדר הול

הרב אלכסנדר הול הוא תלמיד חכם שלמד שנים רבות בישיבת פוניבז'. הוא כתב ספר שלם על הסתירה הקיימת בין המחקר ההיסטורי ובין מקורות חז"ל: *The Challenge of Jewish History*. בספר מיוחד זה משתמש הרב הול בכלים ששימשו את ההיסטוריונים, ומוכיח במחקר ייחודי שאין כל סתירה בין דברי חז"ל לבין המחקר ההיסטורי.³⁰

מסקנתו של הרב הול מבוססת על פרטים רבים ועל וממצאים רבים, והיה ראוי להתייחס לכל אחד מהם בפירוט. אולם קצרה היריעה מלעשות כן, ועל כן נתייחס רק לעיקרי דבריו בקצרה.

הרב הול מביא תחילה דברים שכתב אייזיק ניוטון, מגדולי המדענים בהיסטוריה ופורץ דרך בתחומי מדע רבים (מכניקה, פיזיקה, כימיה ומתמטיקה). הוא טען, בספר שיצא לאחר מותו, שבעת העתיקה ניסו כל האומות לייחס לעצמן מסורת ארוכה ולהציג את עצמן כאומות ותיקות, על מנת להגדיל את יוקרתן.

ניתן להמחיש זאת אם נתבונן בשלטים שאנו רואים בפתחי החנויות. שלטים רבים התלויים בפתחי החנויות מציינים את שנת הקמת החנות, על מנת להגדיל את יוקרתה. לכן עמים רבים זייפו ממצאים היסטוריים על מנת להציג את עצמם כקדומים יותר מכפי שהיו באמת כדי לייחס לעצמם מסורת רבת שנים ולהגדיל את יוקרתם. בקשר לעם היווני, כתב ניוטון שהם שינו את אירועי ההיסטוריה האמתיים והציגו את ההיסטוריה כאילו השלטון היווני קדם מאות שנים לזמנו האמתי. מעניין הדבר שאין אף כתובת או לוח משמעותי מתקופתו של אלכסנדר מוקדון, למרות שיש כתובות ולוחות רבים מהתקופה שקדמה

---

30. פרופ' מיליקובסקי, במהדורתו המדעית לספר סדר עולם, דוחה את הסברו של ד"ר חפץ על פי דברים שכתב הרודוטוס, על פי הקאנון של תלמי (שהיו שערערו עליו גם בלי קשר לכרונולוגיה של חז"ל), ועל פי לוח סארוס. המעיין בספרו של הרב הול ימצא תשובות לכל הטענות הנ"ל.

לו ומהתקופה המאוחרת לו, דבר שעשוי להצביע על השמדת ראיות במטרה להציג את השלטון היווני כקדום מכפי שהיה באמת.

הלכך, טוען הרב הול, הייתה באמת שושלת מלכים פרסית שהיו בה כעשרה מלכים, כפי שטוענים ההיסטוריונים. אלא שחלק גדול מהם חיו בתקופה היוונית, במקביל למלכים היווניים. הטיעון של הרב הול הוא שאלכסנדר מוקדון כבש את הממלכה הפרסית מידי דריוש הראשון (הכוונה לדריוש בן אחשוורוש ולא לדריוש המדי), כך שהכרונולוגיה של חז"ל עומדת במקומה. היו ארבעה מלכים פרסיים עצמאיים: דריוש המדי, כורש, אחשוורוש ודריוש. לאחר שאלכסנדר כבש את פרס, התבטלה המלוכה הפרסית למשך שלוש שנים, ובסיומן הותר לפרסים להמליך עליהם מלך שיהיה כפוף לשלטון מלכי יוון. חשיארש החל למלוך שלוש שנים לאחר שאלכסנדר מוקדון ניצח את דריוש.

היוונים זייפו את ההיסטוריה על ידי שינוי הממצאים ההיסטוריים השונים שהיו ידועים להם אז: הלוחות, ספרי הרודוטוס ושאר ההיסטוריונים שפרסמו את ספריהם, ומחיקת הממצאים הארכיאולוגיים מתקופתו של אלכסנדר מוקדון. כך הם עיוותו את התיאור ההיסטורי בשתי נקודות עיקריות:

א. למרות שבשושלת הפרסית היו שבעה מלכים שמלכו במשך כמאה ושישים שנה במקביל לשלטון היווני, היוונים הקדימו את כל אותם מלכים, כאילו כולם חיו ופעלו לפני ימי שלטון היוונים.

ב. לפי ההיסטוריונים, אלכסנדר מוקדון הכניע את דריוש השלישי בשנת 330 לפני הספירה, בעוד שבמציאות הוא הכניע אותו שלוש עשרה שנים אחר כך, בשנת 317 לפני הספירה.

הוכחותיו של הרב הול מבוססות על ממצאים היסטוריים רבים. נביא רק שניים מהם:

א. בלוח שנמצא לפני כשישים שנה בעיר עורוק (הנמצאת בדרום עירק), התגלתה רשימת מלכים, ובה נאמר שאלכסנדר מוקדון מלך

אחרי דריוש, שמלך אחרי כנבוזי, שמלך אחרי כורש. לו הכרונולוגיה המקובלת הייתה נכונה, היה צריך להוסיף עוד שבעה מלכים בין דריוש הראשון לבין אלכסנדר מוקדון.

ב. בלוח אחר שנמצא, נאמר שחשיארש נכנס למקדש והתאבל על מותו של אלכסנדר מוקדון. לפי המחקר ההיסטורי, כיצד ייתכן שחשיארש התאבל על אדם שמת כמאה וחמישים שנה אחרי? לפי הכרונולוגיה של חז"ל הדבר מובן: חשיארש מלך במקביל לאלכסנדר מוקדון. לאחר שאלכסנדר מוקדון הכניע את הממלכה הפרסית, הוא נתן לפרסים מעין אוטונומיה והרשה לחשיארש לשלוט על בני עמו.

מדוע היה חשוב ליוונים לזייף את מהלך ההיסטוריה? לפי הרב הול, כל אפשרות שנעלה תהיה בגדר ספקולציה, היות ואיננו חיים בתקופה המדוברת, כך שאין אפשרות לברר את הדברים עד תומם. הרב הול העלה ספקולציה ולפיה היוונים הבינו שהמחזות הכתובים בספר דניאל מתגשמים במשך השנים. חלק מהמחזות דיברו על מלחמות פנימיות של היוונים ועל נפילת האימפריה הרומית. הרב הול מציע שייתכן שהיוונים רצו למנוע מבני עמם מלשקוע בייאוש, ולכן הם שכתבו את ההיסטוריה כדי לסתור את הנבואות שבספר דניאל.

ספרו של הרב הול זכה להסכמה נלהבת מאת הרב ישראל בלסקי, ראש ישיבת תורה ודעת. בהסכמה הוא כותב שהרב הול הוכיח מיהו אחשוורוש באופן המיישב את דברי חז"ל וסותר את דברי ההיסטוריונים. יש לציין שזיהויו של אחשוורוש על פי הרב הול מתאים לכרונולוגיה הפרסית של חז"ל, אך הוא אינה עולה בקנה אחד עם דברי חז"ל בנושאים אחרים (אלא שבעוד שסידור הכרונולוגיה הפרסית על ידי הרב הול מבוססת על פי כללי המחקר המדעיים, זיהוי אחשוורוש בנוי יותר על תיאוריות). אם ה' יזכה אותנו, נרחיב על כך בספרנו על מגילת אסתר.

יש לציין שטענתו העיקרית של הרב הול, שההיסטוריה זויפה באופן מכוון, מונעת הבאת ממצאים הסותרים את הכרונולוגיה של חז"ל. על כל ממצא

הסותר את הכרונולוגיה לפי חז"ל, אפשר להשיב שהממצא מזויף או שהוא פוענח באופן המתאים להיסטוריה המזויפת.

האם לא ניתן לחלוק על הכרונולוגיה של חז"ל?

כפי שראינו לעיל, הכרונולוגיה של מלכי פרס המובאת בסדר עולם איננה מוסכמת בחז"ל. ה"פרקי דרבי אליעזר", שאף הוא מקור תנאי, הציג שיטה אחרת בעניין מניין מלכי פרס ושנות מלכותם. מצד אחד, תלמידי חכמים רבים אימצו את הכרונולוגיה הפרסית כפי שהובאה במחקר ההיסטורי. אך לעומת זאת, היו מרבתינו (כגון המהר"ל) שיצאו בשצף קצף נגד קבלת כרונולוגיה הסותרת את חז"ל.

כאן עלינו לשאול: האם הכרונולוגיה המובאת בסדר עולם מחייבת? האם אסור לפרש את הפסוקים באופן הסותר את הכרונולוגיה הזו בפרטים שונים? שאלה זו מקבלת משנה תוקף לאור העובדה שרבים מפרשני המקרא, כגון הרמב"ן והאבן עזרא, פירשו לא אחת פירושים החולקים על האמור בסדר עולם. אמנם רש"י אימץ את שיטת הסדר עולם במקומות רבים בפירושו למקרא, אך דומה שאין עוד פרשן שנהג כמותו. מדוע אם כן הגיבו רבותינו בחריפות רבה כל כך כנגד אלה שקיבלו את הכרונולוגיה המקובלת על ההיסטוריונים? מדוע המהר"ל דחה בתקיפות רבה כל כך את דבריו של רבי עזריה מן האדומים?⁹⁰ מה שונה נושא זה, של מניין מלכי פרס מנושאים רבים אחרים, במקומות אחרים במקרא, שבהם פרשנים שונים פירשו באופן שונה מהמובא בספר סדר עולם, ולא מצינו שמחו כנגדם?

נביא כמה מקרים שבהם הפרשנים השונים חלוקים על בעל סדר עולם:

א. בסוף פרשת בא⁹¹, נאמר שבני ישראל היו במצרים ארבע מאות ושלשים שנה. בעל סדר עולם מסביר שבני ישראל היו במצרים ארבע מאות שנה מעת הולדת יצחק, וכי הספירה של ארבע מאות ושלשים

⁹⁰ כפי שכבר כתבנו לעיל, המהר"ל לא התייחס בדבריו רק לעניין מניין שנות השלטון הפרסי אלא הוא התייחס באופן כללי לגישתו של רבי עזריה מן האדומים בתחומים רבים.

⁹¹ שמות יב,מא.

שנה מתחילה בברית בין הבתרים, שאירעה כאשר אברהם אבינו היה בן שבעים, שלושים שנה לפני הולדת יצחק. לשיטתו, אברהם אבינו חזר לחון לאחר ברית בין הבתרים, וחזר לאחר מכן לארץ ישראל. אולם האבן עזרא והרמב"ן אינם מקבלים את שיטתו של בעל סדר עולם. הרמב"ן כותב שבני ישראל נשארו במצרים שלושים שנה נוספות על ארבע מאות השנים שנגזרו בברית בין הבתרים, כעונש על התנהגותם במצרים. מדוע המהר"ל לא התנגד לפירושים אלו?

ב. בספר מלכים א' פרק ו' נאמר שמעת שבני ישראל יצאו ממצרים ועד לבניין בית המקדש עברו ארבע מאות ושמונים שנה. הגר"א בפירושו מפרט את מהלך השנים, ובמספר מקומות הוא מפרש באופן שונה מבעל סדר עולם. כיצד ייתכן הדבר?

ג. האבן עזרא מביא רשימה של מלכי פרס שאינה תואמת את הכרונולוגיה על פי חז"ל.^{סה} בתחילת דבריו כתב שהיו רק ארבעה מלכים: "דריוש, כורש, אחשוורוש ודריוש שהרגו אלכסנדרוס", אך לאחר מכן כתב בשם רבי משה הכהן הספרדי שהיו שישה מלכים שמלכו על פרס: דריוש הזקן, כורש, אחשוורוש, ארתחשסתא, דריוש וארתחשסתא השני.

על כורחנו עלינו לומר שאין מניעה מלפרש את הפסוקים באופן שונה מבעל סדר עולם, ובפרט במקרים שיש מקור נוסף החולק עליו (כמו במקרה שלנו, שהפרקי דרבי אליעזר חולק עליו). וכך כותב אור החיים הקדוש בתחילת פירושו לתורה:

דע כי רשות לנו נתונה לפרש משמעות הכתובים בנתיבות העיון ויישוב הדעת, הגם שקדמונו ראשונים ויישבו באופן אחר, כי שבעים פנים

סה. בפירושו לדניאל יא,ב. יש שהבינו מרש"י שם שגם הוא סובר שהיה מלך רביעי של פרס ששמו היה במבישה (צריך להיות כמבישה), אך אין להוכיח שרש"י עצמו סותר את דברי בעל סדר עולם. א. רש"י עצמו הביא בפירושו הראשון אפשרות אחרת. ב. רש"י ציטט את דברי בעל ספר יוסיפון. ג. יש הטוענים שכמבישה הוא אחשוורוש - עיין אוצר מפרשי התנ"ך על מגילת אסתר. ד. ייתכן שגם בעל סדר עולם סבור שהיה מלך ששמו כמבישה, אלא שהוא מלך לתקופה קצרה ולא עשה דבר משמעותי, ולכן הוא לא נמנה.

לתורה, ואין אנו מוזהרים שלא לנטות מדברי הראשונים אלא בפירושים שישתנה הדין לפיהן, ולזה תמצא שהאמוראים אין כוח בהם לחלוק על התנאים במשפטי ה', אבל ביישוב הכתובים ובמשמעותן מצינו להם בכמה מקומות שיפרשו באופן אחר.¹⁰

מותר לפרש פסוקים באופן שונה מפירושם של חז"ל, כל עוד הפירוש השונה אינו משנה את ההלכה. דברי אור החיים הללו מקובלים כמעט על כל הפרשנים. גם רש"י, שבדרך כלל הולך בפירושו בעקבות חז"ל, מפרש במקומות רבים בניגוד לדברי חז"ל. ממילא, מותר לכאורה לפרש את הפסוקים בספר דניאל באופן שונה מה"סדר עולם" ולפיכך צריך להבין מדוע אנו מוצאים התנגדות כה חזקה אצל חלק מרבתינו לשיטות שסטו מדרכו של הסדר עולם בעניין הכרונולוגיה הפרסית. מוכרחים אנו לומר שבנושא ספציפי הזה של הכרונולוגיה של מלכי פרס, יש בעייה מיוחדת בסטייה משיטתו של בעל הסדר עולם.

הסברי רס"ג והאברנאל

רס"ג בספרו אמונות ודעות עוסק בחישוב התאריכים שבספר דניאל. הרס"ג שם מסביר שהשיבוש בספירת השנים בתקופה הפרסית, נובע מרצון הנוצרים לטשטש את מספר השנים האמתיות של מלכי פרס ויוון, על מנת להתאים את ההיסטוריה לאמונתם:

וכל מה שהשבנו בו על אלו, הרי הוא תשובה על הנוצרים, פרט למה שהזכרנו בעניין בניין בית שני, שהם אינם מדמים שהייעודים החלו מאותו הזמן, אלא קובעים אותם מלפני חורבן הבית השני במאה ושלושים וחמש שנים.¹¹

בהמשך דבריו עוסק רס"ג באופן ספציפי בעניין מניין מלכי פרס ושנות מלכותם:

ומצאתי בני אדם¹² שלא הייתה להם עצה עד שטענו תוספת בתאריך,

10. אור החיים בראשית א,א.

11. אמונות ודעות, המאמר השמיני, אות ט'.

12. לפי ההערות שבמהדורת הרב קאפח יש כאן גירסה "העם הזה", והכוונה היא לנוצרים. כך מובא גם בספר אמונות ודעות עם שיעורי מרן הרב הנזיר, הרב דוד כהן.

ודימו שמלכות פרס נתקיימה על ארץ ישראל לפני מלכות יוון כשלוש מאות שנה בערך, ושמניין מלכיהם בתקופה זו היו שבעה עשר מלכים, ועניתי להם מן הכתוב בספר דניאל שלא ייתכן שיהא בין מלכות בבל ובין מלכות יוון ממלכי פרס על ארץ ישראל יותר על ארבעה מלכים. לפי שאמר המלאך לדניאל עליו השלום "ואני בשנת אחת לדריוש המדי עמדי למחזיק ולמעוז לו. ועתה אמת אגיד לך הנה עוד שלושה מלכים עומדים לפרס והרביעי יעשיר עושר גדול, וכחזקתו בעשרו יעיר הכל את מלכות יוון".

רס"ג מייחס את זיוף הכרונולוגיה של מלכי פרס לניסיון של הנוצרים להתאים את מניין שנות מלכי פרס לאמונתם הנוצרית, בעיקר מתוך מגמה להתאים את תאריכי הגאולה המופיעים בספר דניאל להופעת משיחם יש"ו שר"י. ראוי להעיר שהמקורות המאריכים את הכרונולוגיה הפרסית קדמו להופעת האמונה הנוצרית (הרודוטוס חי כמעט 400 שנה לפני הופעת הנצרות), וכנראה רס"ג סבור שהנוצרים זייפו גם מקורות קדומים יותר, כדי שהדברים יתאימו לאמונתם.

גם האברבנאל סבור שהחשבון של הכרונולוגיה על פי ההיסטוריונים נגוע ברצון להתאים את חשבון השנים לרצון הרומאים (אם כי אין כוונתו לנצרות, כפי שנראה):

והנה הדעת ההוא להיות ארבעה עשר מלכים לפרס הוא דעת כוזב והכתוב מכחישו. כי המלאך אמר לדניאל במראה הרביעי בשנת שלוש לכורש, הנה עוד שלושה מלכים עומדים לפרס וגומר, והוא המורה שכל המלכים אשר מלכו לפרס אחרי כורש המלך הראשון היו ארבעה, שהם: כורש, וכמבישה בנו, ואחשוורוש בעל אסתר ודריוש בנו שנקרא ארתחשסתא, ולא היו אם כן ארבעה עשר מלכים... סוף דבר אין להקשות על דברי חז"ל מדברי יוסיפון, כי הם בבית שני היו גדולים כמוהו ויותר חכמים ויראי שמים, ולא החניפו פנים לרומיים כמוהו, לכן דבריהם אמת.^ט

לפי האברבנאל, שיטת חז"ל היא השיטה האמינה למניין הכרונולוגיה הפרסית.

ט.ט. אברבנאל, מעייני הישועה, המעין העשירי, תמר ז'.

יוסיפון, שהוא אחד המקורות העיקריים שעליו מתבססים ההיסטוריונים, היה מחניף לרומאים ולכן אמינותו פחותה (ייתכן לומר שכוונת האברבנאל היא שדרכו של יוסיפון הייתה להחניף לרומאים, והוא לא התכוון לומר שבמקרה זה דווקא היה אינטרס מיוחד לרומאים לשנות את מהלך ההיסטוריה). האברבנאל קובע יסוד חשוב בנוגע להתייחסות למחקר: כדי שהחוקר יהיה אמין, עליו להיות גם ירא שמים. יוסיפון היה פחות ירא שמים מחז"ל, ולכן חז"ל אמינים יותר.

עלינו להדגיש שהאברבנאל מציין שיקול נוסף: יוסיפון חי בתקופתם של חז"ל. ממילא אין לו שום נקודת יתרון על חז"ל בהבנת המציאות, שכן הוא והם התבססו על מקורות קדומים ולא חיו בפועל בתקופה הפרסית. מכאן המסקנה שחז"ל אמינים יותר, משום שהם היו יראי שמים יותר וממילא מחויבים יותר לאמת.

המעניין הוא שהאברבנאל לא קיבל את קביעותיו של בעל סדר עולם לגבי מניין השנים של בתי המקדש. כך הוא כותב:

ותמצא גם כן שעמד הבית הראשון בבניינו ארבע מאות ועשרים ושבע שנה, ועמד הבית השני בבניינו ארבע מאות ועשרים שנה.⁹²

מכאן שהאברבנאל אינו סובר שצריך לקבל את כל הנאמר בסדר עולם, אלא שהיו לו סיבות שגרמו לו לקבל את שיטת חז"ל לגבי הכרונולוגיה של מלכי פרס.

לפי רס"ג והאברבנאל, מובן מדוע רבים מרבתינו התנגדו לאימוץ השיטה הכרונולוגית של ההיסטוריונים. הם סברו שהיה כאן מעשה זיוף מכוון, אם כדי להתאים את מהלך ההיסטוריה לאמונה הנוצרית ואם כדי להחניף לרומאים.

הסבר הרב יעקב מדן

הרב מדן⁹³ הסביר את הסיבות העיקריות שגרמו לכך שרוב המפרשים עמדו בחומה בצורה אל מול המחקר ההיסטורי בנושא זה:

הר"י אברבנאל מתפלמס ארוכות עם ההיסטוריונים בני דורו על משך

ע. פירוש זבח פסח לאברבנאל, על הפסוק "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנוכי", דפוס ונציה, עמוד 92.

עא. במבוא למאמרו של ד"ר חפץ, מגדים יד', סיון תשנ"א.

ימי הבית השני על רקע חישובי הקיצין שבדניאל, ובעיקר על הנאמר "שבעים שבעים נחתך על עמך ועל עיר קדשך לכלא הפשע ולהתם חטאת ולכפר עון ולהביא צדק עולמים ולחתום חזון ונביא ולמשוח קדש קדשים" (דניאל ט, כד). המפרשים שפירשו בעקבות בעל סדר עולם ביארו "שבעים שבעים" על 490 השנים שבין חורבן ראשון לחורבן שני, ואלו שבעים שנות הגלות ו-420 שנות הבית השני על פי סדר עולם. המלומדים הנוצרים שהביא אברבנאל פירשו על 490 השנים שבין דניאל לבין הולדת משיחם יש"ו. אצל חכמי ישראל היה קיים חשד סביר, שההיסטוריה הפרסית נתארכה בצורה מלאכותית על ידי חוקרים במשך הדורות, כדי להתאימה לחישובים הנוצריים.

למרות שהאברבנאל לא הזכיר במפורש את הטענה שהנוצרים שיבשו את מניין השנים כדי להתאים את ההיסטוריה לאמונתם, הרב מדן הבין מדבריו שזו הייתה כוונתו. אולם, ראינו שרס"ג כתב בפירוש שמטרת שינוי ההיסטוריה הייתה התאמת ההיסטוריה לאמונה הנוצרית. מכאן עובר הרב מדן לסיבה השנייה לדחיית המחקר ההיסטורי על ידי רבותינו:

חכמי ישראל ובראשם ריה"ל בכוזרי והרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה בנו את עיקר כוחה וסמכותה של תורה שבעל פה על שלשלת הקבלה מדור לדור, ברוח המשנה באבות: "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה". הרמב"ם ממשיך את שלשלת הקבלה עד לסוף תקופת התנאים, ומפרט את שמות כל החכמים במשנה, באיזו תקופה היו ומי קיבל ממנו. גם הראב"ד כתב על כך את ספרו "שלשלת הקבלה". לדעתם, שלשלת זו היא הנותנת תוקף להלכות למשה מסיני שעברו מדור לדור, וכך סבור גם ריה"ל.

על פי המחקר ההיסטורי, הבנת חז"ל אינה רק טעות בהיסטוריה החיצונית ובפירושי המקראות. הבנת חז"ל אף מעידה שלא היו מודעים לתקופה של קרוב למאתיים שנה. מוטעית גם הבנתם של חז"ל שחגי זכריה ומלאכי, אחרוני הנביאים, ראו את שמעון הצדיק משיירי כנסת הגדולה, העומד

בפתחה של תקופת הזוגות. חגי, זכריה ומלאכי שניבאו עד שנת ארבע לדריוש, לא ראו את שמעון הצדיק, שקיבל את אלכסנדר מוקדון בשנת 332- בשערי ירושלים. החלל שנוצר, והעובדה שלא ידוע לנו דבר שנוצר בתקופה זו בספרות, בתרבות ובפרשנות התורה, ולא ידוע לנו שם של חכם אחד מתקופה זו, בעוד שחכמי המשנה שהיו קצת אחרי כן ידועים לנו לפרטי פרטיהם בשמותם, בשם רבותיהם ותלמידיהם, במאמריהם ובהלכותיהם - חלל זה מעמיד בסימן שאלה את שלשלת הקבלה ואת אמיונותה (מלבד התמיהה הגדולה על עצם ההיווצרות של חלל זה, כאשר תקופה קצרה אחר כך ידועים לנו פרטים רבים כל כך על החכמים).

יש להעיר על טענתו האחרונה של הרב מדן שליט"א שתי הערות:

א. אין חובה לומר שקבלת הכרונולוגיה הפרסית על פי המחקר ההיסטורי יוצרת חלל של כמאתיים שנה. המחקר ההיסטורי איננו סותר את רצף השנים מבריאת העולם ועד ימינו אנו, כולל את שלשלת קבלת התורה שהוזכרה על ידי הרמב"ם, אלא שלגבי שנים מסוימות שבהן לפי חז"ל שלטו הבבלים והיוונים, טוענים החוקרים שאז שלטו הפרסים.^{עב} לפי כל ההסברים האחרים, מלבד זה של הרב שוואב, אין שום צורך לשנות את מספר השנים שעברו מבריאת העולם ועד ימינו. יתרה מכך. שמות החכמים שבאותם תקופה ידועים לנו: מרדכי היהודי (כיוון שלפי שיטה זו מגילת אסתר נכתבה לאחר שנבנה כבר בית המקדש) ודניאל איש חמודות. דניאל הוא עוד בשלהי התקופה הבבלית, ומרדכי

עב. הרב ברמסון שליט"א בספרו "ימות עולם הבית השני", מהדורת תשנ"ג (עמוד 172) המשיך עניין זה לשני אנשים: האחד מתפלל בנוסח ספרד ומתחיל את תפילת שחרית ב"הודו" והשני מתפלל בנוסח אשכנז ומתחיל את התפילה ב"ברוך שאמר", אך לתפילת העמידה שניהם מגיעים יחד. כך גם שיבוץ המלכים, אם הם יוונים או פרסים, אינה משנה כלל למניין הסופי של השנים מבריאת העולם ועד עתה. (הערת העורך: זה לא נכון בכלל! היא משנה ועוד איך. אם מלכות פרס נמשכה שנים רבות, ורובן בימי בית שני, ימי בית ראשון נדחפים על כורחנו אחורה, וממילא גם תקופת השופטים והאבות. לפי שיטה זו בריאת העולם הייתה לפני למעלה מ-5900 שנה.) לעומת זאת צודק הרב מדן בכך שקבלת שיטת המחקר ההיסטורי תשלול את המובא בחז"ל שחגי זכריה ומלאכי ראו את שמעון הצדיק. (הערת העורך: איפה זה כתוב בחז"ל?) בהתייחסות למחלוקת שבין הכרונולוגיות כתב הרב ברמסון שם "לפי האמור ניתן לומר שיש מקום לשתי השיטות... לכל שיטה יתרונות בפרשנות הפסוקים, בהבנת קשיים כרונולוגיים ופרשניים ודרכי הפתרונות".

בימי אחשורוש. מאז אחשורוש עד אלכסנדר מוקדון יש כ-140 שנה. מאז נחמיה (32 לארתחשסתא, 423 לפנה"ס) עד אלכסנדר מוקדון יש כמאה שנה, שאין בהם אף חכם מוכר.

יתרה מכך. רבי יהודה הלוי עצמו אינו מקבל את מניין השנים של חז"ל באופן מלא, אלא כתב שארבעים שנה לאחר שנבנה בית המקדש השני - היו עדיין נביאים, ולאחר מכן היו אנשי כנסת הגדולה נוספים לפני תקופתו של שמעון הצדיק, בעוד שלפי בעל סדר עולם שמעון הצדיק שימש ככהן גדול שלושים וארבע שנה לאחר בניין בית המקדש השני (אלא אם נקבל את הסברו של בעל דורות הראשונים שהובא לעיל, ששמעון הצדיק לא שימש אז עדיין ככהן גדול, אך גם לפי שיטתו אין התאמה בין דברי רבי יהודה הלוי לשיטתו של בעל סדר עולם).

ב. הרב מרדכי אליהו שליט"א ציין שכיבוש ממלכת פרס על ידי אלכסנדר מוקדון אירע בשנת 332 לפני הספירה, בעוד שלפי הכרונולוגיה של חז"ל הדבר אירע בשנת 317 לפני הספירה.

הצעה נוספת

ניתן אולי להסביר את ההתנגדות המסורתית לקבלת הכרונולוגיה הפרסית המקובלת במחקר ההיסטורי באופן נוסף.

חז"ל הסבירו שאחשורוש עשה משתה בשנת שלוש למלכו כדי לחגוג את זה שישאל לא נגאלו. במשתה זה הוא הוציא את כלי המקדש והשתמש בהם. אם נכונה הכרונולוגיה המקובלת במחקר ההיסטורי, נמצא שלפחות חלק מכלי מקדש נשאו בבבל גם לאחר שעברו שבעים שנות גלות בבל, ונבואת ירמיהו לא התקיימה. נמצא שתפיסה זו סותרת את האמונה בנביאים, ומכאן נובעת ההתנגדות כלפיה.

סיכום

הצגנו את הכרונולוגיה של מלכי פרס כפי שהובאה בחז"ל: בסדר עולם, בפרקי דרבי אליעזר ובתלמוד הבבלי. התלמוד הבבלי קיבל את שיטתו של רבי יוסי בן

חלפתא בעניין אורך התקופה הפרסית, מספר מלכי פרס ומספר השנים שבית המקדש השני עמד על מכונו. התלמוד נקט בשיטה זו באופן עקבי וללא עוררין (בעיקר במסכת מגילה ובמסכת עבודה זרה, אך גם במקומות נוספים) ראינו ששיטת רבי יוסי בן חלפתא בסדר עולם עוררה קשיים שונים, והשתדלנו ליישב את כולם. מאידך גיסא, הצבנו מול הכרונולוגיה על פי חז"ל את הכרונולוגיה המקובלת במחקר ההיסטורי, וראינו שהיא אינה חפה משאלות ומתמיהות.

היו כמה מחכמי ישראל (למשל הרב יעבץ) שהעדיפו, משיקולים שונים שהבאנו לאורך המאמר, את הכרונולוגיה המקובלת במחקר ההיסטורי. היו שניסו לטעון, ללא כל בסיס, שחכמים נוספים העדיפו את הכרונולוגיה המקובלת במחקר ההיסטורי (כך למשל היו שטענו שהרב יצחק אייזיק הלוי, בעל "דורות הראשונים", תמך בדעה זו).

העדפה עיוורת של המחקר ההיסטורי על פני דברי חז"ל מעוררת תמיהות רבות. אין שיטה אחת המוסכמת על כל ההיסטוריונים לגבי הכרונולוגיה של מלכי פרס. כל שיטה מעלה תמיהות רבות - גם מבחינה היסטורית. גם ממצאים ארכיאולוגיים רבים מפריכים את המקובל במחקר ההיסטורי (הבאנו שתי דוגמאות לכך מתוך דבריו של הרב הול), אך ממצאים אלה אינם זוכים להתייחסות של החוקרים.

רבים מחכמי ישראל ערערו על הכרונולוגיה המקובלת במחקר ההיסטורי, למרות שבמקרים אחרים הם פירשו פסוקים ואירועים באופן שונה מהכתוב בסדר עולם. ההנחה ששיטת ההיסטוריונים נובעת ממניעים שאינם טהורים באה לידי ביטוי הן אצל חכמי ישראל מתקופות קדומות (רס"ג), והן אצל רבנים בני זמננו (הרב הול). המהר"ל אפילו לא מצא לנכון להגיב לשאלות שהעלה רבי עזריה מן האדומים, וקיבל את הכרונולוגיה של חז"ל ללא עוררין.

לפיכך תמוה הדבר שיהודים יקרים רבים, בני תורה, מסתמכים כיום על הכרונולוגיה המקובלת במחקר ההיסטורי ואפילו אינם מתייחסים ברצינות לכרונולוגיה של חז"ל. תקוותי שביירו של הנושא לעומקו ופריסת השיטות השונות, יגרמו לעיון מחודש בנושא ולקבלת דברי חז"ל בעניין זה.